

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ТКАЧЕНКО ОЛЕНА ГРИГОРІВНА

УДК:821.161.2 – 143 “15/16”

**РОЗВИТОК ЖАНРУ ЕЛЕГІЇ
В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XVI – XIX СТОЛІТЬ**

10.01.01 – українська література

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

КИЇВ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії української літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Науковий консультант – доктор філологічних наук, професор

Ткачук Микола Платонович, професор, завідувач кафедри історії української літератури, декан філологічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

Кузьменко Володимир Іванович, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри української філології Київського славістичного університету;

доктор філологічних наук, професор

Куценко Леонід Васильович, професор кафедри української літератури та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

доктор філологічних наук, професор

Турган Ольга Дмитрівна, завідувач кафедри культурології та українознавства Запорізького державного медичного університету.

Провідна установа – Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра української літератури,
Міністерство освіти і науки України, м. Одеса.

Захист відбудеться "25" січня 2007 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.001.15 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (01601, м. Київ, бульвар Шевченка, 14).

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці ім. М. О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розіслано "14" грудня 2006 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. О. Ткаченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Елегія – один із найдавніших і найпоширеніших ліричних жанрів – представлена в усіх літературах світу. Впродовж багатьох культурно-мистецьких епох елегійна поезія перебуває в епіцентрі ідейно-естетичних пошуків художньої свідомості, що й зумовлює постійний інтерес учених до цього жанру. Свідченням того є численні дослідження, що з'явилися у світовому літературознавстві¹. Вивчення елегії як ліричного жанру починається майже одночасно з її появою.

У складній парадигмі українського літературного процесу чимало ліричних жанрів мали періоди піднесення та спаду, проте жоден із них упродовж століть не дістав такого поширення й такої жанрової стійкості, як елегія.

Українська елегія – як цілісне оригінальне художньо-естетичне явище – виявилася вагомим стимулюючим чинником розвитку української літератури XVI – XIX ст. і дала європейській літературі яскраві поетичні зразки. Природно постає питання щодо висвітлення шляхів загального розвитку та еволюції елегійної лірики XVI – XIX ст., адже конкретні елегійні твори привертати увагу багатьох дослідників різних епох: М. Бондаря, П. Волинського, М. Возняка, М. Гнатюка, М. Довгалевського, П. Житецького, Є. Кирилюка, В. Кречотня, Н. Левчик, Д. Наливайка, В. Перетца, Ф. Прокоповича, Р. Радишевського, Г. Сивоконя, В. Смілянської, А. Ткаченка, М. Ткачука, Л. Ушкалова, І. Франка, Л. Фрізмана, Н. Чамати, Д. Чижевського, В. Шелеста, В. Шубравського та інших, – науковий пошук яких характеризується широтою проблем, що стосуються класифікації жанру, його тематики, поетики, особливостей вірша, зв'язків з народною поезією.

В українському літературознавстві існує близько десяти визначень жанру, на зразок: елегія – це “один із жанрів медитативного, меланхолійного, почасти журливого змісту”², які, попри відсутність однозначної жанрової атрибуції, називають журливу тональність визначальною ознакою змісту елегії.

Науковці за радянських часів не приділяли належної уваги елегії, оскільки вульгарним соціологічним літературознавством така поезія вважалася неспроможною задовольнити потреби “нової доби”, що призвело до полярних суджень щодо самого факту існування жанру елегії за певних періодів літературного процесу чи у творчості окремих митців. На захист елегії свого часу

¹ Див., зокрема: *Beissner F. Geschichte der deutschen Elegie // Grundriss der germanischen Philologie.* – Berlin, 1961; *Doktor Roman. Elegia w tradycji literackiej // Polska elegia oświeceniowa.* – Lublin, 1999; *Potez Henri. L'Épigramme en France avant le romantisme.* – Geneve, 1970; *Kuczera-Chachulska Bernadetta. Przemiany form i postaw elegijnych w liryce polskiej XIX wieku.* – Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. – Warszawa, 2002; *Фризман Л.Г. Жизнь лирического жанра. Русская элегия от Сумарокова до Некрасова.* – М.: Наука, 1973; *Доватур А.И. Древнегреческая элегия и Феогнидов сборник // Доватур А. И. Феогнид и его время.* – Ленинград: Наука, 1989. – С. 8–35.

² Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ “Академія”, 2006. – С. 225.

став М. Рильський: “Не треба наліплювати налічку “занепадництво” там, де тим “занепадництвом” і не пахне”³. Своєрідність жанру визначається комплексом ідей, загальногуманістичним характером канонічних мотивних інваріантів.

Незважаючи на багату історію та жанрове розмаїття української елегійної поезії, проблема розвитку елегії в українській літературі XVI – XIX ст. не набула системного висвітлення в літературознавстві.

Пропоноване дослідження продиктоване необхідністю ґрунтовного і комплексного вивчення еволюції української елегії як цілісного художньо-естетичного явища з погляду функціонування, історичної поетики в його складній діалектиці, визначення місця та значення елегійної лірики у вітчизняній поезії XVI – XIX ст. як репрезентативного етапу становлення й утвердження дискурсивної практики цього жанру. Актуальність теми дисертації відповідає сучасним потребам науки про літературу щодо вивчення естетичної природи, національної своєрідності й генези жанру елегії як художньої реалії літературного процесу зазначеного періоду.

Зв’язок роботи з науковими програмами й темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідних програм, які розробляються кафедрою історії української літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тему дисертації затверджено науково-координаційною радою НАН України “Класична спадщина і новітня художня література” при Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (протокол № 2 від 16 квітня 1995 року).

Мета і завдання дослідження – здійснити системний аналіз елегії в українському літературному процесі XVI – XIX ст., дослідити шляхи й етапи її розвитку, з’ясувати тематико-структурні особливості, генеретику елегійних форм і їх художній дискурс, простежити трансформацію та модифікацію жанру у творчості українських поетів.

Реалізація цієї мети передбачає виконання таких завдань: експлікувати історико-теоретичні засади елегії як жанру; узагальнити основні аспекти теорії жанру елегії в Україні; окреслити жанрову природу античної елегії та простежити її відзвуки у давній українській поезії; розглянути еволюцію генологічної рецепції жанру елегії в українському письменстві XVI – XIX ст.; запропонувати історико-функціональну парадигму еволюції жанру елегії в українській літературі зазначеного періоду; виділити жанрові різновиди елегії як характерні означники літературного процесу XVI – XIX ст., характерні чинники метанаративу, художнього світу та естетичної свідомості елегійних поетів; висвітлити історію виникнення і розвитку елегійної поезії в давній українській літературі; співвіднести генологічну свідомість українських елегіків з європейською ренесансною та бароковою традицією; простежити особливості розвитку елегії в дискурсивній

³ Рильський Максим. Вечірні розмови. – К.: Київське обласне книжково-газетне видавництво, 1962. – С. 111.

практиці поетів XVI – XIX ст.; окреслити основні константи поезики елегійного жанру; визначити типологію української елегії та найбільш характерні особливості її жанрових різновидів; висвітлити національну специфіку та перспективні обрії розвитку української елегії.

Об'єкт дослідження – повний корпус елегій в українському письменстві, літературний процес в Україні XVI – XIX ст., історія розвитку української поезії, жанровий горизонт і репертуар якої формуються елегією.

Предмет дослідження – елегія як форма вираження художньо-естетичної свідомості, її історична динаміка, тематично-структурні особливості, типологічні риси. Матеріалом послужила поетична творчість давньоукраїнських поетів, особіно Г. Сковороди, поетів XIX ст. – Л. Боровиковського, М. Шашкевича, А. Метлинського, М. Петренка, В. Забіли, Т. Шевченка, О. Кониського, Л. Глібова, С. Руданського, Ю. Федьковича, С. Воробкевича, Я. Щоголева, М. Старицького, Олени Пчілки, В. Самійленка, П. Грабовського, І. Франка, Лесі Українки.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою є системно-цілісний підхід до вивчення шляхів розвитку української елегії в XVI – XIX ст. на історико-теоретичному та рецептивному рівнях, що зумовлено метою та характером дослідження. Системний аналіз як окремих творів, так і складних історико-літературних і естетичних явищ, а також компаративний, зокрема порівняльно-типологічний метод з пріоритетною увагою до тематологічного, імагологічного й жанрологічного аспектів аналізу елегії. При введенні в науковий обіг маловідомих текстів і найяскравіших зразків елегійної поезії використовувався описовий метод; аналіз змісту творів ґрунтується на соціально-генетичному методі; жанрова специфіка елегій визначається на основі порівняльно-типологічного методу; історико-функціональний аналіз використовувався при дослідженні елегії як історико-літературного явища.

Методологічною основою дослідження стало широке коло теоретичних та історико-літературознавчих праць вітчизняних та зарубіжних вчених: М. Бахтіна, Ф. Байсснера, Т. Бовсунівської, М. Бондаря, К. Бродзінського, О. Веселовського, П. Волинського, М. Возняка, О. Галича, М. Гнатюка, О. Гнатюк, М. Довгалевського, О. Доватура, Р. Доктора, С. Єфремова, П. Житецького, М. Жулинського, О. Камінчук, Є. Кирилюка, В. Кречотня, Б. Кучери-Хахульської, Н. Левчик, В. Маслюка, Т. Мейзерської, О. Мишанича, В. Мовчанюка, Д. Наливайка, В. Перетца, Г. Потеца, Ф. Прокоповича, Р. Радишевського, Г. Сивоконя, В. Смілянської, Е. Соловей, А. Ткаченка, М. Ткачука, Р. Уеллека, Л. Ушкалова, І. Франка, Л. Фрізмана, М. Храпченка, Н. Чамати, Д. Чижевського, Вал. Шевчука, В. Шелеста, В. Шубравського та інших.

Щоб найповніше висвітлити дискурсивну практику функціонування елегії в українському літературному процесі, в дисертації застосовані синхронний, діахронний і герменевтичний підходи до аналізу жанру.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше в українському літературознавстві на широкому фактичному матеріалі системно досліджено процес виникнення та розвитку елегії в українській поезії XVI – XIX ст.; здійснено історико-теоретичну реконструкцію жанру елегії в контексті античної та західноєвропейської генологічної свідомості на перетині західної і східної жанрологічних орієнтацій; простежено тяглу лінію естетичної реалізації елегійних сюжетних мотивів, образів, філософських концептів у жанровій структурі української елегії та її функціональність в українській ліриці досліджуваного періоду; систематизовано й визначено ідейно-тематичні, структурні та національні особливості елегійної поезії; зреалізовано комплексний підхід до розгляду розвитку жанру елегії в українському письменстві XVI – XIX ст.; на основі аналізу визначальних аспектів поетики елегії з сучасних методологічних засад запропоновано її дефініцію і типологію; узагальнено розвиток української теоретичної думки щодо жанру елегії; уперше обґрунтовано історико-літературну концепцію еволюції елегійного жанру як форми художньо-естетичної свідомості.

Практичне значення одержаних результатів. Результати роботи можуть бути використані істориками української літератури при дослідженні літературного процесу XVI – XIX ст., викладачами філологічних факультетів – при вивченні історико-літературних дисциплін та творчості письменників, учителями – у шкільній практиці.

Особистий внесок здобувача. У дослідженні представлені ідеї, концепції та результати особистих розробок автора. Дисертація, автореферат, 2 монографії та 26 публікацій, в яких оприлюднено основні положення роботи, виконані здобувачем самостійно.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження доповідалися на конференціях: “Науково-теоретична конференція викладачів, аспірантів, співробітників та студентів СумДУ” (Суми, 1996; 1997; 1998; 2000); “І. П. Котляревський – перший класик нової української літератури” (Полтава, 1997); “Сковородинівські читання. До 275-річчя від дня народження Г. С. Сковороди” (Харків, 1997); “Наукова конференція з нагоди 184-ї річниці від дня народження Тараса Шевченка” (Київ, 1998); “XXXII Наукова шевченківська конференція” (Луганськ, 1998); “Олександр Олесь: проблеми вивчення творчої спадщини і сучасність” (Суми, 1998); “Наукова конференція з нагоди 185-ї річниці від дня народження Тараса Шевченка” (Київ, 1999); “I Наукова шевченківська конференція викладачів та студентів філологічного факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка” (Київ, 2000); “Іван Франко: письменник, дослідник літератури, культури” (Київ, 2001); “Павло Грабовський: проблеми творчості” (Суми, 2002); “Міжнародна наукова конференція “Спадщина Тараса Шевченка як націєтворчий чинник”,

Київський національний університет ім. Т. Шевченка (Київ, 2003); “Науково-теоретична конференція викладачів, аспірантів, співробітників та студентів гуманітарного факультету СумДУ” (Суми, 2001; 2004; 2005); “Володимир Гнатюк і проблеми розвитку сучасної української культури” (Тернопіль, 2006).

Дисертація обговорювалася на засіданні кафедри історії української літератури Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка.

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображено у 2 монографіях, 24 основних публікаціях у наукових фахових виданнях та 2 додаткових.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація є рукописом. Структура складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (435 позицій). Обсяг основного тексту – 368 сторінок. Загальний обсяг роботи – 403 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об’єкт і предмет дослідження, окреслено мету й завдання роботи, з’ясовано наукову новизну, основні теоретико-методологічні засади та практичне значення дисертації.

У **розділі 1 – “Елегія як теоретична проблема: генетико-історичний погляд”** – здійснено рецепцію літературознавчих праць. У цьому контексті узагальнено теорію та історію жанру, осмислено жанрову модель античної елегії, яка покладена в основу модифікації елегійного жанру в подальші епохи, визначено жанрову структуру елегії, її основні різновиди.

Підрозділ 1.1 – **“Елегія в літературно-критичному дискурсі”** – висвітлює стан вивчення проблеми, що складає джерельну базу дисертації. Простежуються історія вивчення жанру елегії від давнини до сьогодення, її рецепція.

Перші згадки про елегію у вітчизняному літературознавстві з’являються у слов’янських граматиках Л. Зизанія та М. Смотрицького. Наголошується, що одну із перших наукових теорій жанру елегії в Україні представляють латиномовні поетики Ф. Прокоповича та М. Довгалевського. У дисертації концепція елегії в давньоукраїнських поетиках осмислюється в контексті античної елегії та класицистичної теорії Н. Буало. Літературознавчі дослідження Г. Сивоконя, В. Маслюка, І. Іваньо, В. Кречотня, Д. Наливайка дали підстави зробити висновок: теорія елегії займає важливе місце в давньоукраїнських поетиках XVII – XVIII ст. і засвідчує тяглість жанрової норми, відтак започатковує один із напрямів наукового пошуку в дослідженні елегії – теоретичний.

Про елегію як жанр, що не поступається ліричній поемі, писав П. Куліш, що засвідчує постійний інтерес до елегійного жанру, хоча й залишається на рівні констатації жанру, як пізніше спостерігаємо у М. Рильського.

Важливим внеском у національне літературознавство вважаємо дослідження давньої української елегії І. Франка, П. Житецького, В. Перетца та М. Возняка, які нагромадили значний фактичний матеріал і здійснили теоретичні узагальнення жанрових різновидів елегії. Визначення специфіки жанру елегії в студіях цих дослідників починається на таксономічному рівні, зокрема Франко ввів у науковий обіг елегію “Піснь о свѣтѣ” і близько двадцяти соціальних елегій, досліджував духовні й популяризував історичні елегії. Класифікацію елегії й теоретичне обґрунтування таких її жанрових різновидів, як любовна та історична елегії, здійснив Перетц. Його ідеї знайшли розвиток у дослідженнях Возняка, який розширив цю класифікацію, визначивши духовну й світську елегії як жанрові різновиди, а також увів у науковий обіг ряд елегій, прокоментувавши їх. Вчений фактично окреслив тематичне коло давньоукраїнської елегії, окрім латиномовної. На цей жанровий різновид одним із перших звернув увагу Д. Наливайко. Літературознавча діяльність П. Житецького мала важливе значення для виокремлення елегії-думки.

Широким спектром заторкуваних проблем наукового пошуку в жанрі елегії характеризуються теоретичні та літературно-критичні дослідження сучасних літературознавців – В. Кречотня, Д. Наливайка, Н. Левчик, М. Бондаря, В. Мовчанюка, В. Смілянської, М. Ткачука, Н. Чамати, інших.

В. Кречотень продовжив класифікаційну шкалу елегії у поезії XVII–XVIII століть, виокремивши скорботну та панегіричну елегії, у сфері метафізичної лірики – молитовні та покайні вірші, у сфері світської лірики – елегію з наріканнями на недолю. З середини 80-х років XX ст. пріоритетним для багатьох літературознавчих студій над елегійною поезією стає комплексне вивчення жанру. Зокрема, М. Бондар досліджує елегію в системі жанрів поезії пошевченківської епохи, визначає місце й значення, суспільно-естетичну функцію елегії цієї доби, її різновиди; здійснює ґрунтовні висновки щодо поетики жанру в компаративному плані. Ґрунтовністю позначені праці Н. Левчик та М. Ткачука, в яких розглядається специфіка жанру елегії у творчості окремих письменників. Н. Левчик аналізує жанрові та образно-стильові особливості елегій М. Старицького. У контексті розвитку європейської романтичної поезії М. Ткачук характеризує основні жанрові різновиди та модифікації М. Шашкевича: елегію-медитацію, елегію-послання, елегію-думку, пейзажну елегію, що поглиблює наукове уявлення про розвиток жанру в XIX ст.

Дослідження елегійної поезії нерідко супроводжувалося безпідставним запереченням самого факту її функціонування у творчості окремих письменників чи за певних періодів літературного процесу, як-от: “...на засланні Шевченко елегій не творив” (В. Шубравський), “Розвиток елегії в українській поезії XIX ст. мав перерву – від І. Котляревського до Т. Шевченка <...> Не виступав автором елегій і Т. Шевченко” (М. Бондар). У цьому контексті важливе значення має монографія В. Смілянської та Н. Чамати, де ґрунтовно описані жанрові різновиди елегійної поезії Шевченка (елегія-думка, елегія на смерть, політична елегія, філософська елегія, елегія-медитація,

елегія-рефлексія, описово-медитативна елегія та синтез елегії і послання). Окрім класифікаційної характеристики жанру, в дослідженні йдеться про важливі жанроформуючі компоненти: структурну форму, проблематику, образний світ, суб'єктну організацію твору, емоційну тональність, художню палітру, особливості віршування елегій Шевченка.

У дисертації зазначено, що формат наукового пошуку літературознавців характеризується широким діапазоном: від констатації жанру, його поетики, поглядів на теорію в компаративному плані, визначення жанрових домінант, мотивних інваріантів, класифікації тематичних різновидів, комплексного вивчення в системі жанрів до виявлення специфіки жанру елегії у творчості окремих поетів, що засвідчує еволюцію рецепції та оцінок жанру в українському літературознавстві й дозволяє представити жанр елегії як художню систему зі стійкою організацією формальних та змістовних елементів.

У підрозділі 1.2 – **“Теоретичні засади жанрового визначення елегії”** – окреслено параметри жанру елегії та визначено найголовніші її жанротвірні структури, простежено тяглу лінію жанрових домінант від епохи античності до кінця XIX ст. як концептуального етапу формування, утвердження й модифікацій в українській поезії жанру елегії. Виходячи із традиційного розуміння жанру як органічної єдності форми і змісту, у реферованій дисертації зміст елегії розглядається як духовно-емоційний означник, а художня форма – як система семантико-структурних засобів його вираження. Характер зв'язку змістовних і формальних жанротвірних компонентів елегії складався історично і став тим найважливішим чинником, що виокремив її серед інших жанрів, визначив мистецьку природу. Над елегійним жанром, з одного боку, тяжіла усталена матриця, а з іншого – намагання художнього змісту вийти за межі традиційних ознак, що призводить до появи модифікацій, хоча елегія продовжує перебувати в силовому полі жанрових канонів. Відтак у дисертації окреслюється система жанротвірних одиниць і жанрових домінант, які набувають певного семантичного та структурного підпорядкування й за якими описується процес розвитку та функціонування елегійного жанру. Це дало вагомі підстави для вивчення жанру як літературно-історичної категорії та сприяло системному розгляду жанру елегії як явища історії літератури. Обраний хронологічний та генетичний контексти розширили можливості вивчення “життя жанру” в повному обсязі.

Гене́за елегії сягає античності. Досвід античної літератури засвідчує появу однієї з основних жанрових домінант. У давньогрецьких поетів VII – VI ст. до н.е. (Калліна, Тіртея, Солона, Ксенофана, Мімнерма та ін.) елегії – це твори з чіткою строфічною будовою (елегійний дистих), зміст яких охоплював фактично всі сфери життя. У римській літературі тематичні межі дещо звужуються. Античні елегії, з одного боку, стверджували життєрадісність, з іншого – розчарування. У I ст. до н.е. дістає поширення любовна елегія Катулла, Галла, Тібулла. На початку нашої ери спостерігається розширення суб'єктної сфери жанру. В Овідія, який був послідовником названих

поетів, уже діють “Я” та “інший”, ліричний наратор та наратор, з’являється елегія як твір, жанрова цілісність якого формується журливою емоційною тональністю. Ця ознака стала визначальною для елегії упродовж багатовікової історії жанру в європейській літературі, зокрема українській.

На погляд автора дисертації, “елегія (елегійна поезія)” – це ліричний твір медитативного характеру, журливої тональності, поетична сюжетна основа якого – емоційна реакція суб’єкта на певні події, ситуацію, психічні імпульси (почуте, згадане, пережите) чи конкретний душевний стан ліричного “Я”, яке охоплене меланхолією, смутком, навіть стражданням. Важливу роль у визначенні жанрової домінанти елегії відіграє модальна суб’єктивна емоційна тональність. Відносячи ліричний твір до жанру елегії, враховуємо також авторське жанрове визначення, тип світовідчуття, мотивні інваріанти, образну систему та природу елегійного наративу.

У дисертації окреслюються концепція розвитку жанру елегії, її місце та значення в українському літературному процесі XVI – XIX ст. в контексті проблеми розуміння жанру “як історично формованої у групі творів сукупності й взаємозв’язку відносно стійких принципів організації всіх змістовних і формальних жанроформуючих компонентів в єдине естетичне ціле”⁴ й розглядаються в таких аспектах: елегія як теоретична проблема, елегія як історико-літературне явище, жанрові різновиди елегії та їх модифікації у творчості найяскравіших її репрезентантів.

Цей підхід дозволив у діахронному розрізі виділити такі періоди розвитку елегії: античний, ренесансний, бароковий, романтичний, реалістичний, модерний. Синхронну картину жанрового стану елегії увиразнюють як найбільш рельєфно окреслені – лямент, думка, медитація, рефлексія. Латиномовна елегія виокремлюється в мовному та генологічному аспектах.

Розмаїття мотивних інваріантів уможливило версифікацію таких її жанрових різновидів, як духовна, жалобна, історико-патріотична, соціальна, любовна, філософська, громадянська, елегія на смерть, невольницька, політична елегія, що об’єднані загальною рисою: сюжетно-композиційною організацією, жалібною тональністю, суб’єктивною модальністю, що засвідчує неоднорідність жанрових модифікацій. Змістовою сутністю елегії є реакція душі ліричного “Я”, конкретизована у специфічних зображувальних засобах, структурній організації. Художньо-естетична цілісність елегії формується на основі змістової журливої домінанти, а структура – монологічним та діалогічним мовленням, які інтенсифікують лірико-елегійний сюжет.

В елегії як літературному жанрі спостерігаються єдність усталеної та змінної архаїки й оновлення відповідно до формування елегії складної діалектики традицій і новаторства. Традиція охоплює набуті елегійним жанром художні здобутки й перебуває в інтертекстуальних зв’язках із усталеними еволюційними елементами. Процес трансформації та модифікації жанру елегії у творчості поетів XVI – XIX ст. розглядається як явище, що базується на засадах спадкоємності,

⁴ Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: Монографія. – Львів: ПАІС, 2005. – С. 34.

поступальності й розвитку традицій, які найтісніше пов'язані з оновленням. Новаторами ставали ті елегіки, які зафіксували і змодельовали нові порухи душі, конфлікти, типи героїв, застосувавши відповідно нові ліричні наративні структури, засоби художньої виразності. Найвидатнішими новаторами жанру елегії XIX ст. були Л. Боровиковський, М. Шашкевич, Т. Шевченко, М. Старицький, І. Франко, Леся Українка.

Важлива роль у поетичній організації елегії належить інтонації, яка має смислове значення й органічно пов'язана із семантико-синтаксичним ладом твору, його ритмічною будовою. В елегії інтонація об'єктивно закладена в тексті. Динаміка інтерпретації її ролі при цьому широка: від наспівної, сентиментально-рефлексійної до гнівно-розпачливої. Інтонація має суттєве значення для сприйняття та розуміння елегійної поезії, дає можливість почути голос ліричного "Я", відчувати й "побачити" його душу. У складному процесі художньої комунікації (поет – читач) їй належить вирішальне значення. Елегія має своєрідну інтонаційну організацію, зреалізовуючись у ритміко-синтаксичній структурі тексту, де виявляється закладена автором емоційно-сміслова основа твору.

Найважливішими умовами функціонування жанру елегії є стійка літературна пам'ять та безперервна історична еволюція. Об'єктивно існуюча "пам'ять жанру" (М. Бахтін) в елегії втілюється виразно, про що свідчить її діахронний розгляд. Це положення ілюструється на зіставленні двох віддалених у часі, зовнішньо не схожих елегій: "Стефана Яворського, митрополита Рязанського та Муромського, слізне з книгами прощання" (1721) та Лесі Українки "До мого фортеп'яно" (1890). Між ними існує зв'язок, природа якого розкривається передусім у самому способі художньої побудови, у прийомах моделювання та відбиття дійсності, які закодовані в елегійному сюжеті загалом, у характері поетичного мислення, бо належать твори до одного жанру. Хоча стиль поезій різний, їх об'єднує важлива жанрова домінанта – суб'єктивна журлива модальність, а обидва вірші є цілісними неповторними художніми витворами, що й демонструє "пам'ять жанру" та його продуктивність і здатність до оновлення. Таким чином, простежуються певна динаміка й полівекторність у розвитку моделі жанру елегії.

Розглядаючи генеретику, ліричний наративний дискурс, жанрову природу й семантику елегії, стає очевидним, що проблеми, які складають змістову її частину, залишаються, як правило, не завжди вирішені автором, тому в реципієнта загострюється інтерес до їх розв'язання. Елегія спонукає замислюватися й самотійно, поза текстом, відшукувати свої шляхи відповіді на гострі суперечності буття. Саме таке розуміння проблем складає ідейно-естетичну концепцію жанру елегії. Елегійний ліричний сюжет визначається проблематикою, тобто низкою гострих життєвих протиріч, які стоять перед автором і які певним чином він намагається вирішити. Отже, елегія розрахована на відповідну рецепцію. Внаслідок цього в структурі жанру наявний значний арсенал художніх засобів, що складають базову основу жанрової організації твору.

Відтак елегія як самодостатній літературний жанр має триєдину природу, яка виявляється в тематиці, що є “матеріалом”, проблематиці, яка моделює й упорядковує цей матеріал у цілісну художньо-естетичну конструкцію, та в образно-естетичній авторській системі. Елегія належить до тих жанрів, у яких значна роль в організації твору належить інтуїції як складнику творчого мислення, що, у свою чергу, виражається в натхненні та одкровенні. Базуючись на безпосередньо чуттєвому спогляданні, інтуїція у кращих зразках елегійної поезії поєднала загальне й особистісне, зумовлене оригінальністю психології поетичного мислення митця.

У розділі підкреслено, що дослідження специфіки жанрової моделі ґрунтується також на двох характерних ознаках елегії. Перша – пов'язана з драматизмом: страждання людини, яка об'єктивно заслуговує на щастя, сприймається й переживається як трагічна подія. Друга жанрова домінанта елегійного твору впливає з аналізу трагічного як категорії морально-етичної, філософської, що передбачає не тільки біль від втрати, а й активний супротив людського розуму стражданню та безвиході. Жорстока несправедливість не тільки пригнічує, занурює в песимізм, а й мобілізує кращі духовні риси та моральні сили людини. Драматизм і трагізм складають амбівалентну сутність елегії, яка уже на тлі модерністської перспективи найпомітніша в елегіях Лесі Українки.

Поміж традиційних зображально-виражальних засобів слід вказати на музикальність української елегії, а серед формозмістових характеристик відзначити монолог-рефлексію. З погляду римування та версифікації жанр елегії є надзвичайно гетерогенним, адже використовувалися силабічна, тонічна і силабо-тонічна системи віршування.

За таким принципом у реферованій дисертації визначали об'єкт і предмет дослідження.

У розділі 2 – “Парадигма жанрових модифікацій давньоукраїнської елегії” – простежуються шляхи розвитку елегійної поезії в українській літературі кінця XVI – XVIII ст. у таких параметрах, як латиномовна, духовна, жалобна, історико-патріотична, соціальна, любовна елегія. Кожна із названих модифікацій у дисертації представлена у концептуальному форматі й складає певний підрозділ, окремо – елегійна поезія Г. Сковороди.

Трансформація елегії, її жанрові різновиди та модифікації в роботі розглядаються в історико-хронологічному та художньо-тематичному ракурсах. Поява нових жанрових різновидів та інваріантних структурних елементів трактується як свідчення еволюційного розвитку жанру, що передбачає не тільки поступальний розвиток, оновлення, а й внутрішні зміни, повернення до минулого. Розмаїттям мотивів українська елегія нагадує давньогрецьку. Дисертант, аналізуючи особливості того чи іншого жанрового різновиду, розкриває джерела елегійної поезії, окреслює шляхи розвитку, спадкоємність елегійної лірики, діалектику традицій і новаторства.

У підрозділі 2.1 – **“Латиномовна елегія в ренесансній та бароковій традиції української літератури”** – досліджується жанрова своєрідність елегійної латиномовної поезії XVI – XVIII ст. Ці елегії були першим кроком в українській літературі до модифікації жанру в аспекті наповнення

елегійного тексту ренесансними та бароковими елементами. В елегії Юрія Дрогобича, що є вступом до книги “Прогностична оцінка 1483 року”, елегійних творах Павла Русина “Елегія для Яна з Вислиці, шанувальника Муз і учня, достойного похвали”, “Елегійний пентаметр до Діви Марії, щоб прогнала люту чуму”, “Елегіаконі” Георгія Тичинського-Рутенця, елегійній поемі “Роксоланія” Севастяна Кленовича стають визначальними такі жанротвірні маркери: віршовий розмір – елегійний дистих; сюжетно-композиційну основу твору визначає віршований монолог-послання; жанрова дефініція заявлена в назві; розмаїття тематики втілюється в межах ренесансно-барокової філософії; панегіризм, наслідування античності.

Тяжінням до уніфікації та стабілізації формальних структурних елементів жанру відзначаються латиномовні елегії, створені передусім авторами поетик, що, зокрема, чітко простежується в “Елегії, в якій блаженний Олексій розповідає про своє добровільне вигнання” Ф. Прокоповича. Елегійна творчість цього поета позначена певним новаторством: він створив перші зразки авторської любовної елегії: “Дистих для того, хто просить любові”, “Жарт на Венеру, що шукає свого сина Купідона”. Його традиції розвиває І. Ярошевицький, елегія якого “Купідон, або Крилатий Амур” є зразком “вченої” любовної поезії.

Показовою для аналізованого періоду є барокова елегія “Стефана Яворського, митрополита Рязанського та Муромського, слізне з книгами прощання”, жанровими домінантами якої є журлива емоційна тональність, елегійна ритмомелодика та семантико-символічний образ книги.

Здійснена ретроспектива дала можливість дійти висновку: латиномовна елегія розвивалася на українському ґрунті, синтезуючи античні традиції й гуманістичні ідеї епохи Відродження та бароко. Від жанрових ознак античної елегії були запозичені віршовий розмір, діалогізм і звертання як структурні елементи жанру та журлива емоційна тональність.

У підрозділі 2.2 – “**Духовна елегія**” – названий різновид жанру характеризується як один із напрямів розвитку давньоукраїнської елегії, який виник в Україні наприкінці XVI – на початку XVII ст. на основі історії та літератури християнської релігії і особливого розвитку набув у XVIII ст. У ліричному вірші релігійно-філософського змісту, що функціонує як найуживаніший різновид елегії, фіксується посилення динаміки “мислі і почуття”, порушуються екзистенціальні питання, з’являються елементи рефлексії. Це виражається, зокрема, у граничній концентрації молитовно-покаянних елементів, змодельованих у річищі поезики бароко, із застосуванням складної метафоричності, алегоризму, з прагненням вразити реципієнта барвистим стилем, риторичними фігурами, підкресленістю журливої розповіді, пронизаної почуттями смутку, гріховності й каяття. Водночас втрачається традиційна жанрова домінанта на рівні версифікаційному: духовні елегії написані одинадцяти-, дванадцяти-, тринадцятискладником.

Порушуючи традиційні для духовної елегії філософсько-релігійні (І. Величковський “На хребт` твоєм, Христе, гр`шници д`лаша...”, Дм. Ростовський (Сава Туптало) “Взирай с

прил`жанієм”, “О душе каждая в`рна, ко Богу не лицемірна...” та ін.), морально-дидактичні (К. Транквіліон-Ставровецький “Л`карство... роскошником того св`та правдивое (П`снь вдячная при банькетах панських”)), молитовно-покаянні мотиви (Дм. Ростовський “О горе мн`, гр`шнику сущу”, анонімні “Царю небесный, наш уг`шителю...”, “Въ плачи твоє житіє пребуди”), митці розширювали межі жанру, що засвідчує пошуки нової форми і змісту, збагачення поетики, стилю, мови давньої української елегії та підтверджує динаміку розвитку жанру. Трансформується структура жанру: актуалізуючи екзистенціальні виміри елегії XVII – XVIII ст., українські поети в художнє потрактування традиційних релігійно-філософських тем привносили індивідуально-авторське начало, підсилювали драматичний пафос текстів, сприяли новому ставленню до людини як особистості з її внутрішнім індивідуальним світом.

Духовна елегійна поезія, порушуючи проблеми сенсу буття, осягнення правдивого й щасливого життя на землі, його недовговічності, смерті, марноти, етичні питання, пов`язані з таким життям, формує новий жанровий різновид української поезії – філософську елегію.

Жанровий потенціал давньоукраїнської елегії увиразнюється у підрозділі 2.3 – **“Мотивна типологія жалобної елегії”**. У реферованій дисертації ляменти розглядаються як вияв своєрідного жанрового синкретизму, власне елегії та панегірика, й визначаються як жанровий різновид – панегірична елегія. Основою художнього дискурсу творів, які ушляхляли та оплакували померлих громадсько-церковних, військових, політичних, культурно-освітніх діячів України (“Лямент дому княжат Острозких над зешлым с того св`та ясне освенцоным княжатем Александром Коньстантиновичом княжатем Острозским, воєводою Волыньским” невідомого автора, “Лямент у св`та убогих на жалосное преставленіє святобливого Леонтія Карповича...” Мелетія Смотрицького та ін.), були почуття жалоби, туги, смутку, що пронизують релігійно-філософські, соціальні та напучувальні мотиви, є концептуальними й спрямовані на емоційну рецепцію читача. У роботі зазначається: ляменти – важлива віха у становленні української елегії, оскільки вони сприяли розвитку різних форм авторської поетичної свідомості. Барокова тенденція, що знайшла своє втілення в українській поезії, яскраво відбилася саме у ляментах, яким притаманні поєднання “високого” й “низького”, римовані, пишні та розлогі заголовки, риторичні й метафоричні оздоблення, витонченість художніх прийомів, дотепність вислову, душевне піднесення та глибока скорбота ліричного суб`єкта.

Своєрідність жалобної елегії набуває виразності у типологічному зіставленні ляментів з відповідними творами XVI – першої пол. XVII ст. французької, польської, англійської, німецької літератур. Виявлено типологічні збіги у творенні образу світу, концепції героя, а також домінантні ознаки поетики та художню своєрідність національних елегій, динаміку розвитку жанру, що засвідчує, з одного боку, розвиток української елегії у загальноєвропейському руслі, а з іншого –

формування самотніх рис та ознак. У подальші часи ляменти суттєво вплинули на формування жанру елегії на смерть.

Підрозділ 2.4 – **“Громадянський пафос історико-патріотичної елегії”** – підтверджує зв’язок жанру з відображенням суспільно-політичної ситуації в країні, що втратила незалежність. Серед найдавніших – “Елегія з приводу татарських набігів на Україну” (1648). Побудований на реальних подіях твір багатий на конкретні деталі та узагальнені образи-символи. В елегіях “Україненко, матухно моя...” крізь традиційні топоси плачу й жалоби виринає заклик до боротьби, а в “О Боже мой милостивий...” засуджуються міжусобиці, братовбивство, розбрат і звучить заклик до єдності. Підкреслено, що, окрім почуттів жалю та скорботи, в історико-патріотичній елегії звучать інтонації, близькі до оди. Водночас вона зберігає притаманні їй елегійні індекси плачу, сентиментальних жалів, що зумовлює стилістичне розмаїття цього жанрового різновиду: один і той самий мотив міг розгортатися в кількох стилях (високому, сентиментальному, побутовому).

Давня історико-патріотична елегія набула виразної національної своєрідності, що виявляється в її зв’язках з народною творчістю (історичними піснями й думами) на рівні змісту, структурної форми, образної системи, мови, віршової форми та ідейного спрямування. Загалом порівняльний аналіз історико-патріотичної української елегійної поезії з аналогічними зразками європейської елегії засвідчує спільність поетичних традицій та жанрово-стильових форматів.

Художній дискурс історико-патріотичної елегійної поезії ґрунтувався на реальних подіях і фактах, але кожен автор моделював свою версію художнього світу, задавав рецептивну стратегію читачам, формував їхні горизонти сподівань. Творці елегії, розширюючи можливості жанру, своєрідно втілювали образ бездержавного народу, який потерпав від чужоземних напасників.

Підрозділ 2.5 – **“Екзистенціальний вимір буття людини в соціальній елегії”** – присвячений соціальній елегії, основні мотиви якої (сирітства, долі-недолі, чужини, скарги на життя) почерпнуті із фольклору. Це явище у дисертації осмислюється як результат загальнолітературних процесів, наближення поезії до життя. Розвиток соціальної елегії в давньоукраїнській ліриці тісно пов’язаний з переосмисленням середньовічного погляду на людину, відкриттям можливостей її духовно розкутого світу. Тематичний діапазон таких елегій складають проблеми людських стосунків, складність взаємин особи і соціуму, роздуми про боротьбу гуманності й антилюдяності, добра і зла у світі, розмірковування над сенсом життя і смерті. У соціальних елегіях виразно розгортаються традиційні мотиви важкого життя на чужині (“Піснь світова” (“Біда ж мені на чужині, бідній сиротинці...”), туги за рідними, самотності (Ф. Кастевич “Піснь о світі марном”), сирітства (В. Пашковський “Піснь о бідном сироті”), безвиході (І. Бачинський “Піснь світова” (“І мні тоскно...”). Характерним зразком соціальної елегії, в якій несправедливість існуючого світу виявляється в образі Долі, є “Пісня о світі” О. Падальського, де з особливою гостротою порушується проблема відчуження особистості від світу. Враховуючи поліфункціональність тексту

(окрім естетичної, він виконує і дидактичну функцію), світська елегія становить складну, багаторівневу структуру, яка вимагала увиразнення суб'єктивної сфери, особливої авторської стратегії, покликаної донести основну ідею твору до реципієнта. Виняткового значення при цьому набувають монолог ліричного героя, світ його переживань, роздумів.

Соціальна елегія, тяжіючи до народно-філософського осмислення життя, має переважно форму журливого роздуму й характеризується екзистенціальним дискурсом, що вказує на притаманну українцям схильність до рефлексій, роздумування. Іноді елегії набувають гострого соціального звучання, їх стиль поєднує реалістичну предметність з народнопоетичною образністю, а також характеризується використанням поетичних ресурсів народної мови.

У підрозділі 2.6 – **“Формування чуттєвого світу в любовній елегії”** – досліджується жанрова природа любовної елегії, її суб'єктна сфера, багатство барокової поетики. Тема інтимного, індивідуального життя виникла в поезії не випадково й була пов'язана із секуляризацією, рухом літератури від релігійності до світськості, а тому й емансипації тих начал, які в літературі давніх часів розглядалися як другорядні іпостасі людського, земного, індивідуального. Підкреслено, що різновид – любовна елегія – зазнав певної еволюції на рівні тематики, суб'єктної організації образного світу, зображально-виражальних можливостей. На перший план виходять такі жанрові домінанти, як ліричне начало, виразна модальна суб'єктивність, журлива тональність, атмосфера інтимності, поглиблення почуттєвої сфери та розширення формату моделювання світу закоханих, що стало визначальним чинником у змалюванні внутрішнього світу людини як концептуального ядра української елегії.

На початку свого виникнення любовна елегія мала переважно улесливо-розчулений тон, увага здебільшого зосереджувалася на змалюванні узагальнених почуттів закоханих, а основне художнє навантаження виконували інтимізовані звертання, пестливі слова тощо (“Коло млина, коло броду два голуби пили воду”, “Да зровнай, Боже, гори-долини рувнейко”), що є більш характерним для фольклору. У процесі дискурсивної практики емоційний тон віршів змінився на сентиментально-рефлексійний, збагатилася художня палітра у відтворенні любовних переживань, індивідуалізувалися почуттєві образи, а елегійний сюжет твору розгортався як змалювання психологічного стану закоханих, зображення їхніх почуттів і роздумів (“Чом, чом, дівонько, смутне личко маєш?...”, “Ой піду я у ліс, тужачи...”, “Зоря заходить, вечор близенько...”, “Чого ж моє серденько тяженько вздыхає?...”, “Ой, взяла ж мене великая туга...”, “Сам я не знаю, що ділати маю...”). У цих елегіях простежується процес формування внутрішнього “Я” героя, проектується індивідуалізований світ переживань.

Підкреслено, що любовні елегії позначені сентиментальними елементами, звернені до певного адресата й за сюжетно-композиційною структурою є або плачем над втратою кохання, або спогадом-візією про минулі почуття. У ліричних монологах, скаргах-наріканнях застосовуються

різні прийоми ліричного нарративу, часом вплітаються рефлексії та щирі зізнання, тон їх жалісний, сповнений туги й зітхань. Елегійні герої проливають “море сліз”, часто “помирають з кохання”. Любовна елегія в дисертації розглядається як етапне явище у формуванні моделі давньоукраїнської елегії в аспекті фольклоризму жанру, який виявився й у ліричному опрацюванні тем і мотивів, оновленні ідейно-художнього змісту й образної системи.

У дослідженні акцентовано, що в художній системі давньоукраїнської любовної елегії суттєву роль починають відігравати образи лірико-психологічної семантики, зокрема топоси серця, які вказують не тільки на поглиблення психологічної сфери елегійної поезії, а й на її світоглядну основу – кордоцентризм (“Тільки мені серденько смутиш”, “Ти у мене, моє серце, // Паче всіх ізбранна”, “Любив сердечне”, “Жаль серцю моєму”, “Ах, як серцю не нудіти”, “Не завдавай серцю туги, дівчиночко”, “І тяжкого серця вздыхання”, “Хіба ти, мила, серця не маєш?”).

Любовна елегія – один із небагатьох жанрових різновидів, який був визнаний тогочасною теорією жанру й мав певні традиції. У цьому контексті в дисертації визначаються два напрями її розвитку: “вчений”(елегії Прокоповича, Ярошевицького) і літературно-фольклорний (“Їхав козак за Дунай” С. Климовського; “Мусиш ти ся признати, аби щире кохати...”, “Тяжка річ любити...”, “Ох, мні жаль не помалу...” І. Пешковського), які перебували в постійному зв'язку та взаємодії, – свідченням цьому є елегія “О, роскошная Венера, где нын` обцуєш?” як результат синтезу цих процесів.

Таким чином, жанрові різновиди любовної елегії засвідчують нові тенденції в елегійному жанрі не тільки на рівні ідей, мотивів, тем, а й образом елегійного героя, змальованим характером нової людини, наділеної індивідуальними рисами, адже література цієї доби вже усвідомлює свою функцію: не тільки повчати, а й нести естетичну насолоду.

Підрозділ 2.7 – **“Синтез релігійного і світського начал в елегії Григорія Сковороди”** – присвячений новаторству в жанрі елегії найвидатнішого поета доби. Проблеми жанру елегії у поезії Сковороди належать до дискусійних питань. Автор дисертації розвиває положення вчених В. Перетца, Д. Оляччина, Д. Чижевського, які вказували на присутність елегії в поетичному доробку митця. Щоправда, жодному своєму віршеві Сковорода не дав назви “елегія”, проте його “П`снь 2-я”, “П`снь 10-я”, “П`снь 11-я”, “П`снь 18-я”, “П`снь 21-я” та інші мають виразні жанрові ознаки елегії: рефлексійний роздум, елегійне розгортання ліричного сюжету, тон спокійного смутку, зажури, глибокий вияв почуттів. Водночас сум, печаль, філософське меланхолійне споглядання світу ліричного героя є концептуальною основою твору.

У дисертації зазначається, що Сковорода розширив суб'єктну сферу елегії. Це чітко простежується на прикладі метафізичної поезії “Остав, о дух мой”. Ліричний нарратив ведеться від імені “Я”, але водночас воно передбачає “Ти”, адресата сповіді, яким є Ісус. Унаслідок цього поглиблюється емоційна тональність елегії, яку маркують образи “скорбної душі”, “адовых б`д... несносных”, “терн бол`зни” та ін. Звертання ліричного героя до Христа є характерною особливістю

елегій Сковороди, що будуються на засадах діалогізму. Це засвідчує тяжіння елегій поета до метафізичної лірики й підкреслює тяглість жанрової традиції та структурної форми, яка передбачає складну взаємодію ліричного героя (адресанта) й адресата. Нові тенденції жанру спостерігаються і в суб'єктивній сфері елегії, зокрема в моделюванні постаті героя. Ліричний герой – це не узагальнений образ християнина, а конкретна особа – передова людина свого часу, мислитель, який домагається відповіді на болючі питання людської сутності та буття й шукає правдивий світ у Бога, розуміючи антигуманність існуючої дійсності. Це уже не традиційна релігійна схоластика, “ридання душі”, а роздуми над вічними питаннями життя і смерті, істинності буття, які пронизані щирими почуттями смутку, туги і печалі філософа-поета. Цими індексами його пісні переграють з духовними елегіями Дм. Ростовського.

Відтак елегійна поезія Сковороди ввібрала й синтезувала здобутки жанру впродовж тривікового його розвитку в світлі нових естетичних законів, що їх диктувало бароко. Поет активізував національні доміанти елегійної картини світу крізь призму універсальних, загальнолюдських цінностей, поглибив кордоцентричні виміри душі ліричного елегійного героя, окресливши його неповторність як особистості, душу якій вклав Бог. Монологічна форма ліричного нарративу, занурення у власні переживання, сумні роздуми ліричного героя, які не виходять загалом із філософсько-богословської сфери, звертання до Христа, журлива емоційна тональність, елегійна образність – це жанрові доміанти духовної елегії.

Елегії Сковороди з чітко вираженим ліричним “Я”, домінуванням роздумів над почуттями, експресивністю традиційно спокійно-споглядальних туги і суму, про що свідчить питома вага питальних та окличних інтонацій, засвідчують еволюцію жанру в річищі філософсько-медитативної лірики, яку успадкували поети-романтики й Т. Г. Шевченко.

Досвід давньоукраїнської елегійної поезії засвідчує появу на жанровій арені українського літературного процесу самодостатнього ліричного жанру – елегії, витоки якого сягають національно-літературних, античних джерел, а формування відбувалося у руслі загальноєвропейської літературної традиції.

У розділі 3 – “Еволюція жанру елегії в українській літературі ХІХ століття” – розвиток елегії в літературному процесі ХІХ ст., її жанровий репертуар розглянуто через призму нової функції літератури, інших критеріїв моделювання дійсності, призначення художнього слова, жанру, взаємозв'язку літератури і фольклору. Аналізуючи елегії Л. Боровиковського, М. Шашкевича, А. Метлинського, М. Петренка, В. Забіли, Т. Шевченка, Л. Глібова, С. Руданського, Ю. Федьковича, С. Воробкевича, Я. Щоголева, П. Грабовського, В. Самійленка, М. Старицького, І. Франка, Лесі Українки, дисертант акцентує, що елегія ХІХ ст. продовжила традиції попередніх віків, але водночас була новаторським мистецьким явищем, витвореним на основі народної мови, демократизувала елегійне мистецтво слова, оновлювалася новою проблематикою, системою

образів, розгортанням ліричного сюжету й поетикальними засобами вираження елегійних настроїв, моделюванням духовного світу людини. В такий спосіб простежується тягла лінія розвитку жанру в українському письменстві, окреслюється її художня своєрідність. Розвиток елегії XIX ст. визначає діахронний та синхронний розвиток двох основних великих художніх систем – романтизму й реалізму в їх становленні, рухові, взаємозв'язку та взаємодії, в силовому полі яких зароджується модернізм.

У підрозділі 3.1 – “Естетичні засади романтичної елегії” – наголошується, що романтизм став сприятливим ґрунтом для розвитку елегійної поезії. Елегія наблизилася до людини, стала чи не найбільш адекватною поетичною формою зображення її внутрішнього світу.

Серед перших преромантичних елегій відзначено пісні І. Котляревського з п'єси “Наталка Полтавка” – “Віють вітри...”, “Видно шляхи полтавській”, які ввібрали і трансформували поетику народної пісні, традиції давньої української елегії, з характерними мотивами пошуку долі та її непередбачуваності, соціальної нерівності, сирітства, швидкоплинності людського життя, нещасливого кохання тощо. Ці мотиви покладено і в основу перших романтичних елегій: “Де ти бродиш, моя доле” С. Писаревського, елегійних віршів М. Петренка, В. Забіли, Т. Шевченка.

Українська романтична елегія, розвиваючись у жанрово-стильовому форматі медитативної лірики, порушувала широке коло тем і функціонувала в різних жанрових різновидах та модифікаціях. В українській елегії, яка органічно поєднала загальноромантичні принципи з мотивами народнопісенної творчості, позначеної елегійністю, з особливою художньою силою відбилася почуття національної туги.

Романтизм дав можливість українським поетам розширити тематику й збагатити арсенал художніх засобів елегійної поезії, сприяв її самобутньо-національному вираженню. Виникають нові жанрові форми, витворені в національних поетичних традиціях. Дисертант, обстоюючи погляд на думку як “своєрідне прищеплення елегії на слов'янському ґрунті” (М. Гнатюк), схильний вважати, що це різновид елегії, якому притаманні журлива змістова домінанта, медитативна тональність, фольклорна поетика. Елегійною є й тематика: самотність, недоля, сирітство, розчарування, страждання, нещасливе кохання, поневолення. Дослідження генези думки, з'ясування її семантики, образного світу, поетики, модифікацій дало можливість не тільки конкретизувати тематичні та стилістичні межі цього жанрового різновиду, а й уточнити саму динаміку елегійного жанру.

Зачинателем романтичної елегії-думки був Л. Боровиковський. На основі романтичної двосвітності, тобто протиставленні славного минулого ганебній, антилюдяній сучасності, в якій людина відчувається незахищеною, самотньою, поневоленою, будується в його думках естетична концепція світу (“Журба”, “Бандурист”, “Козак”).

У традиціях європейського романтизму йшли художні пошуки М. Шашкевича, в елегійній творчості якого переважають мотиви драматизму земного існування, самотності й смерті людини,

неминучості її страждання в антигуманному світі, душевний світ героїв, позначений почуттями суму й душевної туги. Це сприяло значній жанровій модифікації: елегія-думка (“Думка”), елегія-рефлексія (“Підлисе”, “Безрідний”), елегія-послання (“До милої”), елегія-медитація (“Туга за милою”, “Туга”), любовна елегія (“Вірна”). Під пером М. Шашкевича елегія зміцнила свої позиції, розширила художні можливості жанру, збагатила його репертуар.

У підрозділі 3.2 – **“Елегійний художній світ поетів “Харківської школи романтиків”** – основним завданням дослідження є з’ясування ролі поетів харківської школи романтиків (А. Метлинський, М. Петренко, В. Забіла та ін.), у творчості яких виявляється одна з визначальних рис українських романтиків – світова туга, модифікована в національну. Зокрема, елегія “Дитина-сиротина” А. Метлинського є одним із перших творів української літератури, який суттєво відходить від фольклорних стереотипів у змалюванні життєвої трагедії сироти. Гармонійне поєднання художньо-зображального з рефлексійно-філософським вирішенням теми дає підстави елегію-думку “Старець” вважати типовим зразком європейської романтичної елегії.

У річищі особистісно-психологічної стильової течії українського романтизму розгортався художній дискурс М. Петренка, який перейшов від пісенних форм до рефлексійних. Новизна і своєрідність його елегій полягають не тільки в поетичній майстерності та своєрідності моделювання почуттів людини, а й у новому – романтичному світосприйнятті, що відбилося на його елегійній творчості й чітко простежується у циклі елегій “Небо”, де знайшло своє яскраве втілення космічне світосприйняття, характерне для європейських романтиків. Вплив європейської елегійної традиції відчувається і в змалюванні образу ліричного героя – людини з незвичайно чутливим серцем, яка мріє знайти іншу долю. Образ серця у Петренка набуває глибокого узагальнення і стає синонімом душі ліричного героя, його поривань у світ гармонії, краси, духовного багатства. Це яскраво демонструє елегія “Батьківська могила”, в якій для поглиблення психологічного аналізу душі ліричного героя поет вдався до синтезу елементів романтизму та сентименталізму.

Розширюють особистісно-психологічну стильову течію елегійні поезії В. Забіли. Нещасливе кохання – основна тема, причина сумних почувань і джерело елегійних творів поета (“Туга серця”, “Розлука”, “До невірної”, “Осінній вітер”, “Кохання”, “Ой, коли б хто знав, як тяжко...”).

Елегійна творчість харківських поетів-романтиків дає можливість стверджувати, що на естетичні шукання митців вплинули традиції давнього українського письменства, українські народні пісні журливого змісту, філіації європейської елегії та світосприймання українців, філософію буття яких визначає кордоцентризм. Визначальною жанротвірною рисою елегійної поезії було змалювання глибоких почуттів людини, її душі, “життя серця”. Українські романтики розробили свою систему засобів для вираження в елегії найтонших почуттів, поглиблюючи й деталізуючи прийоми розкриття емоційного світу людини. З цією метою вони переосмислюють інвокативну лірику, майстерно персоніфікують явища природи й абстрактні поняття. Жанрова

матриця елегій зберігає традиційні елементи форми, а журливі настрої, задумливість, туга визначають психологічний малюнок ситуацій.

Романтична поезія як художня система плекала елегійного романтичного героя, елегійний романтичний сюжет, пейзаж, стиль, які визначають жанрову природу української романтичної елегії. Таким чином, в українському літературному процесі сформувалася романтична елегія як жанровий різновид медитативної лірики. За структурою розрізняються два її типи. Перший – ліричні медитації, які глибоко відтворюють психіку ліричного “Я”, змальовують почуття, розроблені в душі характерного для романтизму своєрідного культу душевного страждання, і за своєю структурою є емоційною або ж роздумово-філософською рефлексією. Другий – ліричні медитації, спрямовані на зовнішні події, антигуманну реальну дійсність, від якої ліричне “Я” зазнає страждання. Ліричний суб’єкт романтичної елегії відчуває цілковитий розлад між реальністю та прагненням і мрією. Поети будують фікційний новий світ, кращий, ніж реальний (елегії Петренка), або ж звертаються до історичного минулого доби козаччини, ідеалізуючи її (Метлинський і пізній романтик Щоголев). Два світи – реальний, ганебний, антилюдяний світ і світ вимріяний, ірреальний, ідеальний, гуманний – у романтичній елегії не утворюють гармонійної єдності. Така парадигма конструє художній світ елегії, визначає її цілісність, зміст і характер композиції. У романтичних елегіях відчувається спорідненість із народнопоетичною творчістю та загальноєвропейськими романтичними традиціями.

У підрозділі 3.3 – **“Новаторство Тараса Шевченка в жанрі елегії”** – дисертант розвиває погляд на Шевченкову елегію В. Смілянської та Н. Чамати як поширений жанр у його поезії.

Зазначається, що уже в ранній ліриці Шевченка широко представлена елегія-думка, створена в річищі поезики народної пісні: “Думи мої, думи мої...”, “Тече вода в синє море...”, “Вітре буйний, вітре буйний!”, “Тяжко-важко в світі жити...”, “Нащо мені чорні брови...”. Провідною їх темою є невдоволеність життям, власною долею та долею поневоленого народу. Перегуки з традицією давньої елегійної поезії особливо помітні на рівні основних мотивів: сирітство, недоля, розчарування. Їх ліричний персонаж – людина знедолена. Ці твори відіграли значну роль у процесі становлення елегії, а програмними для “Кобзаря” були “Думи мої, думи мої...”, які окреслили основні жанровизначальні ознаки елегії-думки. До цього жанрового різновиду Шевченко звертався упродовж усієї творчості. “Не женися на багатій” створена у період “трьох літ”, а також вірші, написані на засланні та в останні роки життя (“Ой виострю товариша”, “Не так тії вороги...”, “Не вернувся із походу”, “Як маю я журитися”, “Ой по горі роман цвіте”), засвідчили, що в українській літературі остаточно сформувався особливий жанровий різновид – елегія-думка.

Рівночасно поезією “Розрита могила” Шевченко започатковує політичну елегію, якій судилося довге життя в українській ліриці.

Відроджує Шевченко і такий жанровий різновид, як елегія на смерть, що виник на основі давньоукраїнських ляментів. Взірцем такої елегії є поезія “На вічну пам’ять Котляревському”. Її своєрідність полягає і в тому, що концептуальним осередком є авторський філософсько-елегійний роздум, пронизаний суб’єктивною модальністю, журливою інтонацією, єдиним емоційним тоном. За жанром – це медитативна елегія, “перший вірєць згодом поширеної в поезії Шевченка медитативної елегії, суб’єктом і об’єктом художнього пізнання в якій є ліричний герой – сам поет” (Н. Чамата). Саме медитативна елегія стала основою “невольничої” лірики Шевченка, оскільки виявилася жанром, у якому поет зміг “заглибитися в своє нутро, аналізувати себе самого і виливати на папір свою власну журбу і муку” (І. Франко). Такими є елегії “В неволі, в самоті немає...”, “І небо невмите, і заспані хвилі”, “Не для людей, тієї слави”, “За сонцем хмаронька пливе”, “Буває іноді старий”, “Огні горять, музика грає”, “Мені однаково...”. Новаторство “невольничих” елегій, зумовлене особливістю поетичного мислення Т. Шевченка, полягає в органічності й повноті злиття начал особистісного й суспільного, загальнонародного. У “невольничій” елегії цілісність твору формується почуттями неволі, самотності, спричиненими реальним позбавленням волі, примусовою відірваністю від рідної землі, народу, друзів. Мотивні інваріанти так чи інакше входять до елегії саме крізь семантику цього почуття. Шевченко органічно поєднав стан самотності, страждання з філософськими, суспільно-громадянськими, морально-етичними проблемами. Тема кохання нерідко переростала в проблему “жіночої неволі”. Прикметно, що така елегія рідко торкалася тільки однієї проблеми: зазвичай різні теми переплітаються, накладаються, доповнюють одна одну, надаючи творові ідейно-тематичної різноплановості. Це було новим явищем в українській елегійній поезії.

Отже, елегія Шевченка – невеликий за обсягом вірш медитативно-описової, медитативно-рефлексійної, медитативно-зображальної лірики журливої тональності, написаний у формі ліричного монологу, розповіді, роздуму, сповіді, спогаду, звернення, пейзажного малюнка або поєднання кількох названих складників в одному творі, організуючим ядром яких може бути рефлексія. Сформовані Шевченком ідейно-тематичні, образно-стильові та емоційно-тональні домінанти пануватимуть в елегії пошевченківської доби і відчутно впливатимуть на подальший розвиток жанру в українській літературі.

У підрозділі 3.4 – **“Елегія на смерть: модифікація жанрового різновиду”** – підкреслюється, що відроджена Шевченком у новій українській літературі елегія на смерть стрімко поширюється за пошевченківської доби. Передусім чимало українських поетів відгукнулися на смерть Шевченка. Спостереження над стилістичною, тематичною та образною системами творів “Над гробом Т. Г. Шевченка” О. Афанасьєва-Чужбинського, “На смерть Шевченка” О. Навроцького, “На смерть Шевченка” В. Кулика, “На похорон Шевченка” О. Кониського, елегій-“поменників” Ю. Федьковича дозволяють зробити декілька висновків щодо динаміки жанру. Ці твори стилізовані

під Шевченкову поезію. Більшість їх належить до медитативно-зображальної лірики, де тема смерті розвивається в абстрактно-філософських узагальненнях і набуває смислу громадянської жалоби, роздумів над долею розпочатої Шевченком справи. Саме завдяки цьому ліричний герой елегій позбавлений трагізму та відчаю перед лицем смерті: через усі твори проходить мотив безсмертя поета, оскільки діяння великої людини залишаються у віках.

У творчості нової генерації митців 80-х і наступного десятиліття XIX ст. поетика елегій на вічну пам'ять Шевченка значно збагатилася. В поезіях “На спомин Т. Г. Шевченка”, “На роковини Шевченку (До поновлення могили)”, об’єднаних спільною темою, М. Старицький, на відміну від поетів 60-70-х років XIX ст., уже звільнився від стереотипу Шевченкової елегії “На вічну пам'ять Котляревському” і створив оригінальні ліричні сюжети, відштовхуючись від мотиву спомину. Вірші Старицького знаменували появу нової модифікації елегії на смерть, позначеної виразним реалістичним, із чітко окресленим емоційним, особистісним началом, де ліричний герой – безпосередній свідок і схвильований співучасник подій, які дали поштовх поетичному натхненню.

Подібні тенденції розвитку елегійного мотиву смерті спостерігаються в поезіях В. Самійленка, присвячених роковинам смерті Кобзаря: “На роковини смерті Шевченка”, “26 лютого”, “Вінок Тарасові Шевченку в день 26 лютого”. Як і в поезіях Старицького, сум у Самійленка переростає в елегійну медитацію. Дедалі очевиднішою стає еволюція жанру в напрямі громадянсько-патріотичного звучання.

Новою семантикою наповнюються елегії на смерть І. Франка. В елегійних поезіях, присвячених Шевченкові, “В XXIII-ті роковини смерті Тараса Шевченка”, “В двадцять п’яти роковини смерті Тараса Гр[игоровича] Шевченка” ліричний герой постає як інтелігент, виразник почуттів та думок народу. Поет порушує важливі історіософські проблеми буття України та її народу, зокрема державотвірну перспективу, що окреслив у своїх творах Шевченко. Ці поезії не тільки закріпили за елегією на смерть одне з чільних місць в українському літературному процесі, а й окреслили жанрові межі різновиду, що відіграло значну роль в еволюції української елегії XIX ст.

На тлі розглянутих поезій дещо осібно стоїть елегія “На могилі друга” В. Товарицького, що є безпосереднім відгуком на смерть близької людини, саме тому автор не вписується в когорту поетів, які потрапили під вплив поетики Шевченка. Цей ряд продовжує О. Маковей. Поетична краса і витонченість елегії “О. Г.” – в конкретиці авторського ліричного настрою, яскраво відтвореного у надзвичайно лаконічних строфах. У дисертації наголошується, що його елегійний вірш “Помер рекрут в непривітній столиці” – принципово інший тип елегії, конструктивним жанровим ядром якої є не елегійний суб’єкт ліричного переживання (суб’єктне “Я”, від якого ведеться мова, відсутнє), а, власне, об’єктивно зображена ситуація смерті рекрута далеко від рідних. Мотив чужини, такий характерний для українського фольклору, став тут головним елегієвірним компонентом, жанровою домінантою, що підтверджує тяглість народнопоетичних традицій.

У реферованій дисертації здійснено певну типологію елегії на смерть – виокремлено дві основні модифікації. Перша репрезентує елегії, витримані в річищі медитативно-зображальної лірики, які позначені піднесенням стилем, патріотичним звучанням, наповнені соціальними мотивами і оплакували смерть видатних людей. Серед найприкметніших ознак їх жанрової структури – складне поєднання суб'єктно-об'єктних відносин у сфері авторської свідомості, внутрішнє багатоголосся, що виражає глибину переживань митця. Жанрова своєрідність їх полягає в тричастинній композиції (зачин, основна частина, закінчення). Серед елегійних домінант – одичні інтонації, пафос заперечення зла й утвердження патріотичної ідеї. Другий властиві помітна інтимізація, глибокий ліризм, почуття жалю, туги за померлою близькою людиною; ліричний суб'єкт переймається почуттями втрати. У цих елегіях передаються глибокі людські страждання, які дещо загальні й у той же час індивідуалізовані, що особливо виразно відтворено через ліричні монологи, стильову палітру.

Підрозділ 3.5 – **“Елегійна творчість поетів другої половини ХІХ століття і традиції Тараса Шевченка”** – присвячується медитативній ліриці, зокрема елегії, яка набуває розквіту, стає жанром, що найадекватніше відбиває світ почуттів і переживань людини. До елегії зверталися поспіль і відомі, й маловідомі поети, як-от: О. Кониський, Л. Глібов, С. Руданський, Ю. Федькович, Я. Щоголев, М. Старицький, В. Самійленко та інші. Цьому сприяло також те, що медитативна лірика посідала панівне місце в жанровій системі української поезії цієї доби.

Акцентуємо на тому, що в жанрову матрицю елегії внесено чимало нового, водночас у 60-х роках ХІХ ст. ще відчуваються наслідування поезії Шевченка, орієнтація на образність, стиль та ритмомелодику українських народних пісень у творчості Л. Глібова, С. Руданського, Ю. Федьковича, С. Воробкевича, які репрезентують одну із найпотужніших течій розвитку жанру елегії в українській поезії ХІХ ст. – романтичну. В елегіях Л. Глібова “Пісня” (“Скажіть мені, добрі люди...”), “Думка” (“Як за лісом, за пролісом”), “Пісня” (“Летить голуб понад полем”), “Вечір”, “Журба”, “Зіронька”, “Моя веснянка”, “Розмова”, “У степу”, “Думка” (“Турбується наш невсипущий світ”) розробляються суто романтичні, традиційно елегійні теми. Звертається увага на таку жанрову особливість елегій Глібова, як наявність дескриптивних композиційних одиниць, зокрема пейзажу, який в художньому полотні твору по-особливому ліризує художній світ елегії. Природа у семіосфері його елегій – це дзеркало, за допомогою якого ліричний герой намагається збагнути себе, розкрити свою душу, осмислити й досягнути світ. Натомість тематика елегій-сповідей С. Руданського не відзначається широтою і обертається довкола двох основних тем – розлука, всепоглинаюча туга-журба за втраченим коханням, відтак за способом жанроутворення елегії поділяються на дві групи: у першій переважає народнопоетична традиція (“Голубонько-дівчинонько”, “Ой вийду я у садочок”, “Світять зорі, заким в полі”), у другій –

літературно-романсова (“Повій, вітре, на Україну”, “Ти не моя”, “Мене забудь”). Руданський вочевидь продовжує традиції Петренка, Забіли.

В елегіях Ю. Федьковича “Думи мої”, “Молитва”, “Конець”, “Як я, браття, раз сконаю”, “Думи, діти мої”, “Ой нічка то тиха”, які відтворюють елегійно-меланхолійні настрої ліричного героя, спостерігається розширення тематичних меж жанру. Поет привносить у образний та художньо-стильовий комплекс елегії атрибути жовнірського та гуцульсько-селянського світу. Елегії С. Воробкевича, створені у межах медитативно-рефлексивної лірики, наприклад, “Знаю я, чому щебечеш...”, “Схилилася березонька...”, “Давно мій біль пекучий...”, серед яких виділяються любовні елегії (“Марно вік мій упливає...”, “Мов той сніг, білівся цвіт...”, “Чом, дівчино, не співаєш...”), моделюють світ почуттів ліричного героя – людини трагічної долі. Послідовником елегійних традицій поетів харківської школи романтиків з їхньою “національною” тугою, що чітко простежується на рівні тематики в історичних елегіях (“Запорожець”, “Воля”, “Січа”, “Хортиця”), звернених до часів Запорізької Січі, історії козацтва, його побуту й звичаїв, виступає Я. Щоголев. У його творчості виокремлюються також “ремеслові” елегії (“Кравець”, “Ткач”, “Чумак”, “Косарі”, “Рибалка”), де суб’єктом висловлювання є персонаж, який щиро оповідає про себе й свою нелегку долю, що засвідчує певну динаміку жанру, маркуючи персонажну (“рольову”) елегію.

У дисертації як важливий етап еволюції жанру розглядається поетична творчість М. Старицького, який утверджував реалістичні засади української елегії. Серед широкого спектру жанрових різновидів значне місце належить поезії громадянського спрямування, яку, безсумнівно, можна вважати зразком реалістичної елегії: сум, що є концептуальною основою його елегій (“Дивлюсь на тебе, і минуле...”, “До подруги”, “Коли ми уперве кохались...”, “Останні сили дарма трачу...”, “Не спиться... Знов чорнії думи...”, “О, вернись, моя музо, на мить...”), щоразу спричинений конкретною подією, фактом, спроектованим на значущі соціальні проблеми. Новаторські пошуки поета у жанрі елегії знайшли своє художньо переконливе втілення і в образі ліричного героя – українського інтелігента. У тому ж річищі реалістичної елегії розвивалася поетична творчість В. Самійленка. В його елегійних творах відчувається зв’язок із давньоукраїнською елегією (“Ридання душі”) і деякими мотивами української ранньої романтичної елегії (“Як часто в час сумний, коли душа зболіла”), а також простежуються паралелі з європейською елегійною поезією (“Весняні елегії”), спостерігається й певний вплив модерністської поетики (“Сумна наша пісня, як наше життя”). У творчості Самійленка, що органічно поєднала вітчизняні та європейські традиції, українська елегія набула свого виразного втілення. Як один із проявів глибинного зв’язку жанру з елегійними традиціями розглядається цикл “Елегії”.

Отже, під впливом реалістичного типу художнього мислення у другій половині XIX ст. відбулося утвердження реалістичної елегії. Елегія набула життєвості у зображенні внутрішнього світу людини, розкритті її почуттів. Зрозуміло, основні її жанрові канони збереглися. Художні

деталі, що є реалістичними, стали відігравати роль спонукального елемента елегійного сюжету. Змінилися зображально-виражальні можливості вірша та хронотоп, відбулося поглиблення психологічного аналізу душевного стану людини в її духовних пошуках, загострилися мотивно-проблемні аспекти. У жанровій матриці елегії для розкриття багатого внутрішнього світу, життя душі особистості в тяжкий для неї час домінантного значення набуває психологізм, виступаючи важливим елементом жанроформування. Елегійний герой позбувся винятковості, характерної для романтизму, став більш конкретною реальною особою, живою людиною, свідомою національної гідності, особистості зі своїм самобутнім складним внутрішнім світом, здатною аналізувати, філософствувати, мріяти щиро і просто, як це природно для багатьох українців.

У підрозділі 3.6 – **“Художня своєрідність невільницьких елегій Павла Грабовського”** – простежується продуктивність елегії на рівні жанрового різновиду, започаткованого Шевченком, – невільницької елегії. У дослідженні враховуються позатекстуальні (біографічні, культурологічні, соціально-політичні) та власне текстуальні (внутрішньотекстуальні, візія світу, типологія героя, особливості хронотопу тощо) складові. Тематика елегій Грабовського гетерогенна: глибокий душевний сум, гніт неволі, нестерпне страждання, біль розбитого антигуманним світом серця, туга за коханою, вболівання за поневоленою Україною. Усі ці теми прямо чи опосередковано пройняті екзистенціальним мотивом самотності – важливим жанротвірним компонентом невільницьких елегій, які в поезії Грабовського належать до медитативної лірики з перевагою рефлексії. Суб’єктом їх зображення здебільшого є ліричний герой. Поет будує ці елегії як сумний монолог, виражаючи почуття, переживання поневоленого елегійного героя-екзистенціала, який замислюється над буттям людини і народу, вічними проблемами життя і смерті, боротьби добра і зла. Амплітуда почуттів досить широка – від тихої лагідної зажури до важкої гнітючої туги, вибухів незгоди, протесту.

Суттєво, що ліричний герой елегій Грабовського не втомився від шуму, від людей та цивілізації, не шукає самотності, його самотність вимушена, він переносить її тяжко. До того ж автор не поетизує культу страждання. Мотив самотності у Грабовського багато в чому споріднений з таким мотивом у Шевченка. Попри суб’єктивно-ліричне забарвлення невільницьких елегій Грабовського, бачимо трагедію особистості як наслідок суто об’єктивних причин: глибокі людські страждання спричинені конкретними життєвими обставинами, про що прямо йдеться, зокрема, в елегіях “Думка тюремна” та “Ні словечка нівідкуди”. Глибока душевна криза, тягар неволі – основа багатьох рефлексій-елегій (“Нудьга без краю, серце гасне...”, “Запитання”, “Прощання”). Водночас порівняно з попередниками елегії Грабовського наповнюються і новими мотивами, антиколоніальним пафосом, у них звучить не лише скорбота, а й готовність до подвигу й самопожертви в ім’я народу й України.

Тип циклічної структури елегійної поезії дістає поширення у кінці XIX ст., зокрема у Франка (“Майові елегії”), у Самійленка (“Елегії” та “Весняна елегія”). Попри самостійність кожної поезії,

цикл “З елегій” Грабовського має ліричний сюжет, що розгортається як переживання ліричного героя, який перебуває в ув’язненні, як гіркі роздуми над власною долею, усвідомлення трагічного становища народу, неможливості боротися зі злом і любов до вітчизни. Елегії Грабовського – зразки української класичної елегії, яка передає трагедію душі освіченої людини, котра свою долю пов’язала зі своїм народом, Україною, свідомо обравши шлях страждання.

Відтак аналіз елегійної лірики другої половини XIX ст. засвідчує: по-перше, елегія залишалася одним із провідних жанрів, до якого зверталися майже всі поети; по-друге, під впливом реалістичної поетики елегія набула більшої конкретності у вираженні почуттів, позбулася романтичної надмірної чутливості. Водночас під впливом Шевченка сильніше зазвучали ідеї боротьби, непокори і національної свободи, а також почав формуватися тип політичної елегії, який набув нових якостей у творчості Івана Франка та Лесі Українки.

У підрозділі 3.7 – “Дискурс модернізму в елегіях Івана Франка та Лесі Українки” – дисертант розглядає елегійні поезії І. Франка та Лесі Українки під знаком модернізму, який, власне, у їх елегійній творчості спирався на засадничі постулати “філософії життя”, де вищим знанням проголошувалася поезія, яка проникає у найінтимніші онтологічні глибини і стосується усіх сфер буття людини, належної своєму часові й цілковито пройнятої його проблемами.

Франко звертався до елегії впродовж усього життя. Більшість ранніх елегійних поезій написана у традиційній для романтичного жанру манері глибоко особистого ліричного роздуму над сенсом буття, навколишнім світом, власним призначенням на землі, швидкоплинністю життя та зрадливістю кохання. Підкреслено, що ранній вірш “Елегія” має певний іронічно-глузливий відтінок, який іде від насмішкувато-зневажливого Шевченкового “то ви б елегій не творили...” і спрямований проти тієї частини української інтелігенції, яку автор ототожнює зі своїм ліричним героєм.

У поетичному дискурсі поета вирізняються елегії “Тяжко-важко вік свій коротати...” та “Думка в тюрмі”. У першій – з особливо вражаючою силою розкривається стан душі, потерпання ліричного героя, який тільки-но позбувся волі. Поєднання суспільних та особистих мотивів у художньому світі творів зумовлено поетикою реалізму, що дає підстави говорити про реалістичні елегії поета. Другій – притаманні деякі характерні для елегії-думки народнопоетичні елементи: тональність, структура, усталені епітети, ритміка. Печаль і сльози, подзвін кайданів, плач і несправедливість наповнюються реалістичним змістом у моделюванні образу в’язничого світу. Образ кайданів, який зустрічаємо в Шевченка, став у Франка символом смерті: людині в кайданах одна дорога – “могила тісна і німа”. “Скорбні пісні” Франка, які характеризуються багатомотивністю, сприяли еволюції української елегії, знову підтвердивши широкі можливості жанру. Цим творам, як і елегіям Шевченка та Грабовського, притаманні глибока щирість почуттів туги і болю за долю українського народу та свою власну долю.

У дисертації серед інших чинників, що засвідчують специфіку елегійного стилю Франка, називаються винайдені поетом прийоми зізнання та сповіді ліричного героя, що наймісткіше відбивають особистісне переживання, притаманне лише людині, яка належить своєму часові й цілковито пройнялася його проблемами, як це бачимо в елегії “Могила”.

Продуктивність жанру елегії підтверджує цикл “Майові елегії”, написаний у річищі модернізму, що окреслює один із чільних напрямів розвитку української елегії. Перша елегія, “Весно, ти мучиш мене!”, має філософський підтекст: навколо буває вічна природа у своїй первозданній красі, але ліричний герой усвідомлює минуність людського життя. У другій – “Бачив рисунок я десь...” – поет дає символічну картину, що моделює світ на тлі новітніх мистецьких візнь, у якій відбито візію модерного мистецтва. У третій елегії тема мистецтва і поета набуває автобіографічних рис: митець підсумовує характер своїх естетичних шукань, натякаючи на сучасних йому поетів-модерністів. Традиційний антураж античної елегії (Зевс, Пегас, аморети) – це тло, на якому розгортаються роздуми поета над сучасністю, над своєю позицією митця.

Отже, у царині модернізму антична доба з її образами, іменами була своєрідно актуалізована. У такий спосіб Франко відкрив ще одне джерело своїх елегійних віршів. Віддаючи данину традиції, майстерно використавши елегійний дистих, він наповнює елегію модерним мисленням, умонастроями покоління “молодої України”. Система образів, моделювання світу почуттів примушують читача бути співучасником зображеного.

Новації Франка простежуються і на рівні організації авторської свідомості твору. Розглядаючи елегії збірки “Зів’яле листя”, вузловою темою якої – нещасливе кохання, дисертант зосереджує увагу на образі автора, який є наскрізним у семіосфері циклів і постає багатоіпостасним. В аспекті образу автора і ліричного героя, зазначається в роботі, існують об’єктно-суб’єктні зв’язки в тонкому поєднанні й взаємопереходах, складною та динамічною є також структура суб’єктно-об’єктних і суб’єктно-суб’єктних відносин. У них наявні три суб’єкти: суб’єкт автора, об’єднаний суб’єкт автора і метонімічної пісні, об’єднаний суб’єкт героя і “Ти” коханої. Така структура суб’єктно-об’єктних стосунків, сукупність їх форм дають можливість виразити свою позицію, своє ставлення до світу і від імені “Я”, і від імені “Ти”, і від імені “Ми”, і з позицій вічних цінностей, істин, що їх втілює образ автора, естетизуючи кохання в річищі поезики модернізму. Поетика таких елегій, як “Зелений явір, зелений явір...”, “Ой ти, дівчино, з горіха зерня...”, “Ой жалю мій, жалю...”, “Оце тая стежечка...”, витримана у фольклорно-романтичних традиціях, що дає підстави говорити про наявність у творчості Франка елегійних поезій, маркованих неоромантизмом.

Як новаторська у роботі розглядається елегія “Поет мовить” із циклу “Поклони”, витворена за мотивними канонами класичної традиції: швидкоплинність життя, нездійсненність мрій, марність сподівань. Наступна елегія цього циклу “Україна мовить” організована за моделлю рольової лірики,

оскільки образ України в ній змальовано в новому стильовому діапазоні й наповнено новою семантикою. Смыслотвірним конструктивно-зображальним прийомом є антитезне розгортання думки: поет з його подвижницькою працею, чесним служінням протиставляється псевдопатріотам з їх так званими “любовними фразами”, бо Україна знає їм ціну. Отже, диптих елегій, маючи полемічне спрямування, набуває жанрових ознак політичної елегії, зумовленої суспільно-історичними обставинами.

Відтак в елегіях Франка, що характеризуються широтою жанрових модифікацій, знайшов утілення значний діапазон ідей, образів і почуттів. У них відтворено лад думок і переживань не тільки самого автора, але і його сучасників, передових людей свого часу. Елегії Франка постали як синтез античних, народнопоетичних, романтичних та реалістичних традицій. Доба модернізму наклала свій відбиток на розвиток жанру, який у творчості Франка збагатився новими зображально-виражальними можливостями, зокрема в аспекті суб’єктно-об’єктної сфери, проблематики та жанрових утворень.

Традиції Франка в жанрі елегії продовжила Леся Українка. Однією з перших елегій (і чи не єдиним твором, у назві якого поетеса зазначила “елегія”) є вірш “До мого фортеп’яно”. Це зразок класичної елегії-прощання, генеза якої сягає епох Відродження та бароко, коли цей жанровий різновид був особливо популярним у європейських літературах, зокрема українській. Водночас уже в ранній поезії Лесі Українки з’являються елегії, які тяжіють до реалістичного конкретно-предметного поетичного мислення. Почуття болю та суму в піснях Лесі Українки, які, за її власним висловом, “приборкані тугою, жалем прибиті”, – це реакція на антигуманний світ зла, що панує в країні.

У дисертації зазначається, що Леся Українка зміцнила позиції жанру елегії в українській поезії кінця XIX – початку XX ст., передусім у сфері громадянської лірики. Ці новації пов’язуємо із циклом “Сльози-перли”, який об’єднав три елегії, сповнені болю поета-громадянина за свій народ та Україну. І мотиви, і типові для цього жанру маркери, і сум, плачі, зумовлені всенародним горем, і метонімія “ненька в недолі, нужді побивається нами” – підкреслюють субстанційний характер “сліз палких”: то стогне колоніальна Україна, проливає “сльози гарячі”. Така шкала емоцій уже була характерна для новітньої поезії кінця XIX ст. – політичної елегії, саме такої, яка визначає елегійну творчість Шевченка та Франка.

У художній світ любовних елегій Лесі Українки (“Порвалася нескінчена розмова”, “Все, все покинуть, до тебе полинуть...”, “Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти...”, “Уста говорять: “він навіки згинув!..”, “Ти не хтів мене взяти, полишив мене тут на сторожі...”, “Квіток, квіток, як можна більше квітів...”, “Мрія далекая, мрія минулая...” та ін.), позначених трагічними нотками, входять автобіографічні елементи, які визначають їхню онтологію: суб’єктивність, глибокий ліризм,

емоційні роздуми індивідуалізованої ліричної героїні, її внутрішній світ – кохання, яке має переважно драматичний характер.

Елегійні твори Лесі Українки характеризуються широким колом мотивних інваріантів, які порушують філософські, соціальні, естетичні та етичні проблеми. Осягнення навколишнього світу, тогочасної антигуманної дійсності відбувалося в елегіях поетеси паралельно із зануренням у саму себе, намаганням пізнати свій внутрішній світ суб'єктивних переживань, що часом виразно домінують навіть над об'єктивним світом.

На елегійну творчість Лесі Українки мали певний вплив і нові філософсько-естетичні віяння, пов'язані з модерністськими течіями. Для її модерністського дискурсу в жанрі елегії характерним було органічне поєднання глибоко суб'єктивного, ліричного начала (експресіоністський “крик душі і серця”, жаль і туга, розпач і біль) з одичним громадянським пафосом, “активною дикцією” (Франко), вольовими інтонаціями, як, наприклад, у елегії на смерть “Не всі мої квіти пішли з тобою...”, де постають ніби два ліричних суб'єкти: ліричної героїні та її померлого друга. Ліричний наратив ведеться гомодієгетичним оповідачем від імені першоособового “Я”, тобто дівчини, але в його структуру вривається ліричне “Я” померлого друга, який, втішаючи її в жалобі, твердить: “Я тут, я завжди тут, я все з тобою!”. У структурі ліричного наративу діє опозиція “Я – ТИ”. Така складна суб'єктна організація свідчить про модерністську жанрову матрицю елегії Лесі Українки. Це було певною новацією жанру і серйозною заявкою на подальше функціонування його в поезії, оскільки саме елегія була одним із найпридатніших жанрів для втілення естетичного кредо новітнього поета. Таким новітнім мисленням й умінням моделювати найскладніші психічні порухи сучасної людини майстерно володіла Леся Українка, що і знайшло відображення в її елегійних творах.

У дисертаційному дослідженні наголошується, що важливими аспектами модерної елегії Лесі Українки стали не пригода, не інфернальний світ, а вираження поетичних емоцій ліричного суб'єкта, музично-лірична інтонація твору. В елегіях чергуються питальні й патетичні інтонації, звернення й перелічування – все це надає елегійному монологу характерної своєрідності, тим більше, що символістська милозвучність вірша як еквівалент поетичної емоціональності стає надзвичайно важливою в реалізації художнього задуму. Поетеса трагічно відчуває швидкоплинність часу, який несе людині любов і розлуку, надбання і втрати в житті. Модерністське світосприймання Лесі Українки виявляється в тому, що справжньо цінними є емоційний світ суб'єкта, його духовні виміри. У модерній елегії Лесі Українки спостерігаємо органічний процес злиття долі особистості з долею країни. Власні переживання, вагання, хвилини душевного сум'яття чи найтяжчого відчаю, горе та душевний біль поетеси, її особиста трагедія, яка є трагедією цілого покоління, знайшли своє втілення в її елегійній спадщині.

Своєрідність елегійного стилю Лесі Українки на рівні поетико-композиційної структури визначає образ природи. Пейзаж має яскраве емоційне забарвлення, а це є характерною ознакою неоромантичної поезії кінця XIX – початку XX ст. Традиційні образи зорі (“Зоряне небо”), моря (“Хто дасть моїм очам потоки сліз?..”), осені (“Осінній плач, осінній спів...”) створюють своєрідне семантичне поле, яке не тільки конкретизує і поглиблює символічне значення, а й відтворює у метафоричному вимірі стан душі: біль самотності, тугу за нездійсненністю мрій і недосяжністю щастя. Вся образна система її елегій – це паралелі до стану душі, світовідчуття і світосприйняття, а також переживань авторки.

Елегії Лесі Українки ввібрали жанрову матрицю класичної елегії і відбивають поетичне мислення людини нової епохи, що й позначилося на багатосуб’єктній структурі елегії, амбівалентна сутність якої визначається трагізмом і драматизмом. Своїми тугою, жалем та слізьми поетеса бореться, розвінчує, заперечує антигуманний світ. Основну умову своєї щасливої долі, як і щастя будь-якої іншої людини, Леся Українка вбачала в свободі України. Втрата ж незалежності країни спричиняла торжество страшних сил, що нівечать долі. Саме у творчості Лесі Українки елегія наповнюється національними мотивами і водночас інтегрується з традицією європейською.

Таким чином, в українській ліричній поезії XIX століття елегія – один із провідних жанрів, який, відбиваючи етапи розвитку художньої свідомості, набув нових рис і засобів вираження внутрішнього світу людини. Можна стверджувати, що елегія – як поетична цілісність зі своєю динамічною структурою в українському літературному процесі – найбільш адекватно показала душевний склад і менталітет українського народу.

У **висновках** реферованої дисертації узагальнюються основні положення та результати наукового дослідження й підкреслюється гетерогенний характер розвитку жанру елегійної поезії XVI – XIX ст. як репрезентативного періоду, коли відбулися процеси, що стали визначальними у формуванні жанрово-стильових моделей української елегії.

Реконструкція жанрової та видової природи української елегії підтверджує: вона є історично сформованим типом поетичного мислення, який окреслюється як стійка структура оригінальних змістових і формальних елементів, що має художньо-композиційну сталість, здатну до оновлення та розвитку.

Елегія – один із найуживаніших ліричних жанрів в українській поезії впродовж XVI – XIX ст. Спираючись на національні джерела народної поезії, вбираючи здобутки поетичної культури античності, вітчизняна елегія розвивалася в контексті європейської лірики і була на рівні краших її зразків.

У дослідженні виявлено тісний взаємозв’язок жанру елегії з основними мистецькими епохами: Відродженням, бароко, романтизмом, реалізмом, модернізмом, що й визначило основні

етапи еволюції елегії. У межах кожного історико-культурного періоду елегійний жанр демонстрував свою неоднорідність і здатність модифікуватися.

Латиномовна елегія, яка синтезувала античні традиції, ідеї та принципи Відродження й бароко і визначила окремий шлях розвитку української елегії, була ланкою, яка поєднала власне українську елегійну поезію з античною. Із античної літератури елегія почерпнула версифікаційну систему, журливу тональність, окремі елементи жанрової структури, образи, риторичні фігури, звертання, що стали жанротвірними домінантами.

Окрема модель художньої структури – давня українська елегія, еволюція якої відбувалася у руслі загальнолітературних процесів епох Відродження, класицизму та бароко і позначена широким діапазоном зображально-виражальних засобів, де самобутньо закодована семантика сумного, журливого чи скорботного змісту, який відзначався тематичним та стильовим розмаїттям. Елегія із канонічного переросла в неканонічний жанр, продуктивність якого підтверджується жанровою різновидністю: духовна, жалобна, історико-патріотична, соціальна, любовна елегії, які об'єднані загальною рисою – суб'єктивною модальністю, де кожна модифікація розкриває певний аспект жанрової моделі української елегійної поезії.

Духовна елегія найрельєфніше відбила барокові поетичні традиції і стала сприятливим ґрунтом для філософської елегії. Жалобна елегія представлена ляментами як окремою жанровою модифікацією, що є виявом своєрідного жанрового синкретизму власне елегії та панегірика. Ляменти сприяли розвиткові суб'єктивних форм авторської поетичної свідомості, на їх основі постав один із поширених у новій українській літературі різновидів – елегія на смерть.

Розмаїттям жанрових модифікацій відзначається світська елегія. Рефлексійно-медитативна та філософська сутність визначила характер жанрових різновидів історико-патріотичної, соціальної, любовної елегії. Світська елегійна поезія, в якій яскраво змодельовано глибокий екзистенціальний стан ліричного суб'єкта, засвідчує розширення почуттєвої сфери жанру, зміну в змалюванні духовного світу людини, що сприяло еволюції жанру елегії в українській літературі, активізуючи національні домінанти у відтворенні загальнолюдських цінностей.

Новаторські барокові елегії Г. Сковороди, в яких роздуми домінують над почуттями, засвідчують чіткий вияв ліричного суб'єкта – авторського “Я”. Традиційний спокійно-споглядальний характер туги і суму елегійної поезії Сковороди виявляється експресивно, що засвідчує еволюцію жанру в напрямі елегії-думки, філософсько-медитативної лірики, яка дістає поширення у творчості поетів-романтиків і особливо в поезії Т. Шевченка.

Елегія була питомим жанром української романтичної поезії і репрезентувала широкий спектр жанрових різновидів та модифікацій: елегія-думка, елегія-медитація, елегія-рефлексія, любовна, історична, філософська, громадянська, елегія на смерть, невільницька, політична, що засвідчує, з одного боку, тяглість основних жанрових домінант, які простежуються впродовж XVI–XIX ст. на

усіх рівнях жанрової організації; а з іншого – здатність продукувати нові різновиди, оновлюватися. На українському ґрунті художня структура елегії експлікувалась у річищі естетики романтизму, відкривала великі можливості для дослідження внутрішнього світу людини, знаходила адекватні своїй природі засоби моделювання духовного світу елегійного героя дією й виявом концентрації, ущільнення, суб'єктивації романтичної елегії.

На формування та розвиток елегії в добу романтизму в українській літературі мали вплив такі фактори: традиції романтичної європейської поезії, значні здобутки жанру в давньому письменстві, потужний струмінь фольклорних елегійних творів. В українській романтичній елегії, де з особливою силою відтворено почуття “національної туги”, загальноромантичні книжні елементи органічно поєдналися з елегійними мотивами народнописенної творчості й надали жанру самобутності, одним із проявів якого стала нова жанрова модифікація – елегія-думка Л. Боровиковського, А. Метлинського, М. Петренка, В. Забіли, М. Шашкевича, до якої упродовж XIX ст. буде звертатися багато поетів (Т. Шевченко, Л. Глібов, С. Руданський, Ю. Федькович).

Утвердженню української романтичної елегії сприяла елегійна творчість А. Метлинського, М. Петренка, В. Забіли, М. Шашкевича та ін. Серед найпоширеніших її модифікацій – елегії-рефлексії та елегії-медитації. Перші відтворюють глибокі почуття ліричного “Я”, розроблені в душі характерного для романтизму своєрідного культу душевного страждання, є емоційною або ж роздумово-філософською рефлексією, а другі – медитації, що спрямовані на зовнішні події, антигуманний світ, від якого ліричне “Я” зазнає страждання, і увиразнюють елегійну основу та сюжетно-композиційну конфігурацію жанру.

Значною віхою в історії української елегії стала поетична творчість Т. Шевченка, який підніс її на вищий рівень естетичної свідомості. Новаторство його виявилось в різних аспектах: у формуванні особливого жанрового різновиду – елегії-думки; започаткуванні політичної елегії; в експлікації елегії на смерть; утвердженні романтичного індивідуалізму, який яскраво втілювався в образі ліричного героя; в розвитку медитативної елегії, яка репрезентувала розмаїття тем і мотивів, органічно поєднала особистісне й суспільне, загальнонародне; водночас зафункціонувала невольницька елегія, традиції якої в українській літературі продовжили І. Франко, П. Грабовський. Феноменальна роль Шевченка полягає в тому, що він створив таку елегійну модель, яка пануватиме й у поезії пошевченківської доби, значною мірою визначаючи стратегію подальшого розвитку жанру в українській ліриці XIX ст., виявлену в проблематиці, тематичній розмаїтості, концептуальних засадах, утвердженні громадянської позиції, оспівуванні глибоких людських почуттів та образній палітрі.

Мобільність жанру підкреслює елегія на смерть, яка дістала поширення у пошевченківську добу в творчості О. Афанасьєва-Чужбинського, О. Навроцького, В. Кулика, О. Кониського, М. Старицького, В. Самійленка, І. Франка, В. Товарицького, О. Маковея. Цей жанровий різновид

у своєму розвитку зазнав трансформації, набувши певних жанрових модифікацій: від елегії на вічну пам'ять до елегії-спомину, елегії-медитації з філософським осмисленням проблем буття особи і народу, історичної долі України.

Розвиток української елегії другої половини XIX ст. відбувався в силовому полі романтизму й реалізму, які перебували в постійній взаємодії та взаємозв'язку. Романтичний напрям елегійної поезії найяскравіше представлений такими іменами, як Л. Глібов, С. Руданський, Ю. Федькович, Я. Щоголев, Олена Пчілка; реалістичний – репрезентують М. Старицький, В. Самійленко, П. Грабовський. Еволюційні жанрові видозміни елегії цього періоду зумовлюються передусім яскраво вираженою індивідуальністю поетів, які розширювали семантику та структуру жанру.

Домінування реалізму в українському літературному процесі не стало запереченням елегійної традиції, а визначило одну з її магістральних ліній розвитку, запропонувавши жанрові різновиди реалістичної елегії, нові підходи у розгортанні елегійного дискурсу в річищі поезики реалізму. Головним і вирішальним у її становленні було нове втілення форм авторської свідомості. Внаслідок цього елегія стає більш конкретною у вираженні почуттів, позбулася надмірної сльозливої чуттєвості, абстрактної образності, притаманної романтичній елегії. Жанрова матриця наповнилася новим змістом, передусім громадянського та політичного характеру, поглибився психологічний аналіз душевного стану людини.

У формуванні модерністської моделі елегії суттєву роль відіграла елегійна творчість І. Франка та Лесі Українки.

Великою модифікаційною амплітудою та “еластичністю” характеризується жанр елегії у поезії Франка, котрий синтезує романтичні та реалістичні тенденції елегійної лірики. Тяглисть жанрових канонів елегії підтверджує цикл “Скорбні пісні”, який складається з невільницьких елегій. Франко, використовуючи традиції античної елегії, водночас реалізує у своїх віршах конструктивний характер модерністського дискурсу, наповнює їх філософським та морально-етичним змістом. Новаторство Франка-модерніста як творця елегії виявилось в тематичному багатстві, розширенні суб'єктної сфери, архітектоніці, жанрових різновидах, орієнтації на поезику народної пісні, про що свідчать елегії збірки “Зів'яле листя”, циклів “Поклони” та “Майові елегії”.

Модерністські інтенції І. Франка у жанрі елегії розвинула Леся Українка, у творчості якої водночас простежується зв'язок з традиціями давньої, романтичної та реалістичної української поезії.

Утвердження новітньої політичної елегії в кінці XIX ст. засвідчує поява циклу “Сльози-перли” Лесі Українки, шкалу емоцій якого підкреслює субстанційний характер “сліз палких”. Для її елегій, позначених модернізмом, характерне органічне поєднання глибоко суб'єктивного, ліричного начала з одичним громадянським пафосом, вольовими інтонаціями. Про модерністську жанрову

матрицю елегії як новацію жанру й водночас заявку на подальше його побутування свідчить складна суб'єктна організація елегій Лесі Українки. Важливими аспектами модерної елегії були вираження глибоких емоцій ліричного суб'єкта, моделювання найскладніших психічних порухів сучасної людини, музично-лірична тональність твору, чергування запитальних і патетичних інтонацій тощо. Неспростовним свідченням модерністського світосприймання Лесі Українки в її елегіях стає утвердження виняткової цінності емоційного світу суб'єкта.

Українська елегія витворила свою оригінальну поетику передусім на рівні різнопланових топосів: зоря, вітер, ріка, зів'яле листя, поживкла трава, весна, осінь, ніч, доля/недоля, чужина, чужі люди, журба, туга, горе, смерть, неволя, які виконують різні функції у жанровій організації текстів, увиразнюють ідейно-художній зміст. Елегійна поезія відтворила конфлікт особистості зі світом, поглибила настроєву градацію, окреслюючи екзистенційний стан героя. У поетичній тканині української елегії важливу роль відіграють образи психологічної семантики (топоси серця, сліз, душі), що не тільки відтворює емоційний стан елегійного героя, вказує на світоглядне підґрунтя жанру, а й свідчить про національну специфіку елегії та ментальну рису українського народу – кордоцентризм.

Серед формозмістових характеристик української елегії слід відзначити пейзаж, який функціонує як символічний підтекст, тло, яке доповнює і віддзеркалює душевний стан, внутрішні переживання елегійного героя, як складник художньої картини світу й ідейного змісту, що підсилює рефлексію та гаму почуттів людини.

Еволюція елегії простежується й на рівні форм авторської свідомості твору – ліричний герой, власне автор, ліричний персонаж – через виокремлення елегійної концепції особистості, яскравої індивідуальності: від абстрактного узагальненого образу християнина, який страждає, кається, плаче, усвідомлюючи свою гріховність; поета-гуманіста з його переконанням у тріумфі мистецтва над невблаганним плином часу; романтичного героя, який відчуває розлад між реальним та ідеальним світом, до образу громадянина-сподвижника, українця-інтелігента, який належить своєму часові, цілковито пройнявся його проблемами й засвідчує повне злиття особистого з суспільним. Він страждає та гине в неволі, “мучиться, але не кається”. Загалом, зберігаючи канонічні ознаки типової моделі, українська елегія розширила парадигму жанру новими темами, образами, проблематикою, структурною організацією та суб'єктною сферою.

Елегія як жанр відкриває унікальні й безмежні ідейно-естетичні можливості – формувати в людині людяне художнім словом, сприяти подоланню в душі безнадії та песимізму. Вона виявляє свою продуктивність і в ХХ ст., наповнюючись новим змістом у творчості П. Тичини, М. Рильського, М. Зерова, І. Муратова, Є. Маланюка, В. Свідзинського, Б.-І. Антонича, М. Вінграновського, В. Стуса, Л. Костенко та багатьох інших митців слова.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Ткаченко О. Г. Українська класична елегія: Монографія. – Суми: Видавництво СумДУ, 2004. – 256 с. (13,44 друк. арк.).
Рец.: Вертій О. Національна самобутність жанру // Слово і час. – 2000. – №5. – С. 95–96.
2. Ткаченко О. Г. Елегія в давній українській літературі XVI–XVIII століть. Наукове видання. – Суми: Видавництво мистецького центру “Собор”, 1996. – 118 с. (5,94 друк. арк.).
Рец.: Вертій О. Студія жанру // Вісник Сумського державного університету: Збірник наукових праць. Серія Філологічні науки. – 2003. – №1(47). – С.166–167.
3. Ткаченко О. Г. Елегія “Золотого віку” римської літератури (із історії жанру) // Вісник Сумського державного університету: Збірник наукових праць. – 1996. – № 1(5). – С.173–177 (0,5 друк. арк.).
4. Ткаченко О. Г. Давня українська історична елегія // Вісник Сумського державного університету: Збірник наукових праць. – 1996. – №2(6). – С. 155–158 (0,5 друк. арк.).
5. Ткаченко О. Г. Елегії Феофана Прокоповича // Филологический анализ: Теория, методика, практика: Межрегиональный сборник научных статей. – Киев; Харьков; Херсон: Академия пед. наук Украины; Харьков: Гос. пед. ун-т им. Г. С. Сковороды; Херсон: Гос. пед. ин-т им. Н.К. Крупской, 1996. – Вып. 8. – С. 3–6 (0,4 друк. арк.).
6. Ткаченко О. Г. Українська латиномовна елегія XVI століття // Вісник Сумського державного університету: Збірник наукових праць. – 1997. – №2(8). – С. 169–174 (0,6 друк. арк.).
7. Ткаченко О. Г. Жанр елегії в латиномовних поетиках XVII–першої половини XVIII ст. // Наукові записки Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія Літературознавство. – Харків. – 1997. – Вип. 1(6). – С. 17–20 (0,6 друк. арк.).
8. Ткаченко О. Г. До питання про українську елегію XVII століття // Наукові записки Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія Літературознавство. – Харків, 1997.– Вип. 4(9). – С.11–17 (0,5 друк. арк.).
9. Ткаченко О. Г. Співець Слобожанщини // Слобожанщина. – 1998. – №7. – С.172–176 (0,5 друк. арк.).
10. Ткаченко О. Г. Жалісливі пісні Михайла Петренка // Наукові записки Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія Літературознавство. – Харків, 1998. – Вип. 8(19). – С.44–49 (0,5 друк. арк.).
11. Ткаченко О. Г. Елегія Т.Шевченка “На вічну пам’ять Котляревського” // І.П. Котляревський – перший класик нової української літератури: Збірник наукових статей. – Полтава: ПДПІ, 1998. – С.72–77 (0,5 друк. арк.).
12. Ткаченко О. Г. Елегії на вічну пам’ять Шевченкові // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Збірник наук. праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 1998. – Вип.5. – С.147–154 (0,8 друк. арк.).

13. Ткаченко О. Г. До питання про духовну елегію в давній українській літературі // Наукові записки Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія Літературознавство. – Харків, 1998. – Вип.1 (12). – С. 3–9 (0,5 друк. арк.).
14. Ткаченко О. Г. Елегія у творчості Тараса Шевченка // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Збірник наук. праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 1999. – Вип.6. – С.149–165 (0,65 друк. арк.).
15. Ткаченко О. Г. Українська романтична елегія // Слово і час. – 2000. – №5. – С. 49–54 (0,5 друк. арк.).
16. Ткаченко О. Г. Шевченко і Овідій // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2000. – № 8. – С.49–51 (0,5 друк. арк.).
17. Ткаченко О. Г. Елегії Івана Франка // Вісник Сумського державного університету: Збірник наук. праць. Серія Філологічні науки. – 2000. – №19. – С. 90–100 (0,7 друк. арк.).
18. Ткаченко О. Г. Елегія у творчості Лесі Українки // Вісник Сумського державного університету: Збірник наук. праць. Серія Філологічні науки. – 2001. – № 8(29). – С.15–27 (0,7 друк. арк.).
19. Ткаченко О. Г. Дві елегії Франка в роковини смерті Шевченка (до питання про українську елегію ХІХ ст.) // Вісник Сумського державного університету: Збірник наукових праць. Серія Філологічні науки. – 2001. – №2(23). – С.109–117 (0,7 друк. арк.).
20. Ткаченко О. Г. Шевченкові елегії часів неволі // Слово і час. – 2002. – №3. – С. 12–18 (0,5 друк. арк.).
21. Ткаченко О. Г. До історії української елегії другої половини ХІХ століття // Вісник Сумського державного університету: Збірник наук. праць. Серія Філологічні науки. – 2002. – №3(36). – С.132–137 (0,5 друк. арк.).
22. Ткаченко О. Г. Елегія на смерть: еволюція жанрового різновиду // Слово і час. – 2003. – №7. – С. 21–29 (0,7 друк. арк.).
23. Ткаченко О. Г. Елегія як теоретична проблема: історичний аспект // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Збірник наук. праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2003. – Вип.15. – С. 174–183 (0,5 друк. арк.).
24. Ткаченко О. Г. Невільницька поезія Павла Грабовського (жанровий аспект) // Вісник Сумського державного університету: Збірник наукових праць. Серія Філологічні науки. – 2003. – №1(47). – С. 65–72 (0,8 друк. арк.).
25. Ткаченко О. Г. Левко Боровиковський як провісник романтичної елегії-думки // Вісник Сумського державного університету: Збірник наукових праць. Серія Філологічні науки. – 2004. – №1(60). – С. 188–193 (0,5 друк. арк.).

26. Ткаченко О.Г. Теоретичні засади жанрового визначення елегії // Вісник Сумського державного університету: Збірник наукових праць. Серія Філологічні науки. – 2006. – №3(87). – С. 63–69 (0,7 друк. арк.).

Додаткові публікації:

1. Ткаченко О. Г. “То ви б елегій не творили” // XXXII Наукова шевченківська конференція 21–22 травня 1998 р. – Луганськ, 1998. – С.78–83 (0,5 друк. арк.).

2. Ткаченко О.Г. Журлива ліра Олександра Олесья // Олександр Олесь. Творча спадщина і сучасність: Збірник наукових праць. – Суми: Видавництво “Козацький вал”, 1999. – С.60–69 (0,6 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Ткаченко О. Г. Розвиток жанру елегії в українській літературі XVI – XIX століть. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2006.

Дисертація – перше системне дослідження жанру елегії в українській літературі XVI – XIX століть як репрезентативного етапу становлення й утвердження дискурсивної практики цього жанру. У ній уперше розглядаються в історико-типологічному аспекті жанрова генеза елегії, її функціонування в давній поезії. Проаналізовано кращі зразки елегійної лірики давньоукраїнських поетів, особіно Г. Сковороди, та поетів XIX століття – Л. Боровиковського, А. Метлинського, М. Петренка, В. Забіли, Т. Шевченка, О. Кониського, Л. Глібова, С. Руданського, Ю. Федьковича, С. Воробкевича, Я. Щоголева, М. Старицького, В. Самійленка, П. Грабовського, І. Франка, Лесі Українки та інших, у творчості яких елегія оформилася в оригінальний самобутній ліричний жанр. При цьому простежуються її еволюція, особливості художнього світу, образна система, поетика.

У дослідженні розвиток елегійної поезії в літературному процесі України XVI – XIX ст. розглядається в таких аспектах: елегія як теоретична проблема; елегія як історико-літературне явище; жанрові модифікації елегії у творчості найяскравіших її репрезентантів. Визначальними стали такі складники елегії, як самодостатність художньо-ліричної системи, змістовно-емоційна тональність, форма ліричного нарративу, особливості вираження авторського світовідчуття та характер образності.

У роботі висвітлена модифікація жанру на різних етапах літературного процесу в контексті розвитку естетичної свідомості, розкриті його національні особливості, обумовлені поетичними традиціями і менталітетом українського народу, визначені типологічні риси жанру – стійкого естетичного феномена, який упродовж багатомісячної історії зберігає змістовно-поетичні константи.

Ключові слова: історико-літературний процес, елегія, бароко, романтизм, реалізм, модернізм, типологія жанру, модифікація елегії, поетика.

АННОТАЦИЯ

Ткаченко Е. Г. Развитие жанра элегии в украинской литературе XVI – XIX веков. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 2006.

Диссертация – первое системное исследование жанра элегии в украинской литературе XVI – XIX веков, являющихся репрезентативным этапом становления и утверждения дискурсивной практики этого жанра. Элегия – один из самых древних и распространенных лирических жанров мировой литературы. Рассмотренная в диссертационном исследовании украинская элегия препарирована в таких аспектах: теоретическая проблема, историко-литературное явление, жанровые модификации. Это способствовало осмыслению элегии как отдельной художественно-эстетической реалии, имеющей специфическую эмоциональную тональность, форму нарратива, особенности выражения авторского “Я” и определенную образную картину.

Системный анализ элегической поэзии от истоков до начала XX века способствовал освещению истории возникновения и развития её в древнеукраинском литературном процессе; позволил проследить трансформацию и модификацию жанра в творчестве поэтов; определить национальное своеобразие украинской элегии и основные константы её поэтики; установить типологию жанра и характерные особенности его разновидностей; обобщить отдельные аспекты теории жанра и развитие украинской научной мысли в этой сфере.

На фоне традиций античной элегической поэзии, а также на основе анализа этапов существования элегии в мировой практике становятся очевидными национальное своеобразие и специфика жанра, чему и посвящена диссертация.

На основании анализа лучших образцов элегической лирики древнеукраинских поэтов, отдельно Г. Сковороды, поэтов XIX века – Л. Боровиковского, М. Шашкевича, А. Метлинского, М. Петренко, В. Забилы, Т. Шевченко, О. Коныского, Л. Глибова, С. Руданского, Ю. Федьковича, С. Воробкевича, Я. Щоголева, М. Старицкого, В. Самойленко, П. Грабовского, И. Франко, Леси Украинки и других – прослеживается эволюция жанра. В их творчестве элегия достигла такого уровня, который поставил её в один ряд с лучшими образцами мировой поэзии.

В исследовании рассматривается латиноязычная элегия как своеобразное звено, соединяющее собственно украинскую элегию с античной. Развиваясь на украинской почве, она стала синтезом античных традиций и гуманистических идей эпохи Возрождения.

В работе предложена следующая классификация древнеукраинской элегии: духовная, светская (историко-патриотическая, социальная, любовная), лямент (плач) как синтез элегии и панегирика. Элегическая поэзия Г. Сковороды объединила религиозное и светское начала.

Литературный процесс XIX века рассматривается как взаимодействие и взаимовлияние двух основных литературно-художественных систем. Романтизм – самое устойчивое направление развития лирической поэзии – стал благодатной почвой для элегии. С элегическим творчеством Л. Боровиковского, М. Шашкевича, А. Метлинского, М. Петренко, В. Забилы, Я. Щоголева, О. Коныского, Л. Глибова, С. Руданского, Ю. Федьковича, С. Воробкевича, Я. Щоголева в украинской литературе утвердился новый тип поэзии – романтическая элегия, особенность которой состоит в оригинальности образной системы, наличии определенных тропов и стилистических фигур, в традиционном эмоциональном ключе, подобном народнопоэтическому.

Реалистические мотивы украинской элегии отчетливо прозвучали в творчестве Т. Шевченко, неоспоримое новаторство которого проявилось во всех тематических и жанровых разновидностях элегической поэзии. Т. Шевченко создал новый тип элегии, которая в дальнейшем определяет развитие жанра.

Украинская элегия второй половины XIX века свидетельствует о продуктивном развитии традиций Т. Шевченко. Реалистические элегии М. Старицкого, В. Самойленко, П. Грабовского, И. Франко, Леси Украинки и других, органически соединивших отечественные и европейские традиции, способствовали усилению психологического анализа душевного состояния человека, его духовных исканий, что привело к проблемно-тематическим и образным изменениям стиха, возникновению новых принципов и форм поэтического мышления.

Период развития элегии конца XIX – начала XX века характеризуется влиянием модернизма, которое прослеживается в элегической поэзии И. Франко и Леси Украинки.

Элегический жанр в украинской литературе стал формой выражения художественно-поэтического сознания, связанного с менталитетом украинского народа; с точки зрения типологических черт жанра элегия состоялась как эстетический феномен, сохраняющий содержательно-поэтические константы на протяжении многовековой истории.

В работе использован научный аппарат, дающий возможность представить рассматриваемую проблему в необходимых дефинициях.

Ключевые слова: историко-литературный процесс, элегия, барокко, романтизм, реализм, модернизм, типология жанра, модификация элегии, поэтика.

SUMMARY

Tkachenko O.G. “The Development of The Elegy in Ukrainian literature of XVI – XIX Cent.” – Manuscript.

The thesis for the Scholarly Degree of a Doctor of Philology in speciality 10.01.01 – Ukrainian literature. – Taras Shevchenko Kyiv National University, 2006.

The thesis is the first systematic analysis of the elegy in Ukrainian poetry from the ancient times up to the beginning of the XXth century. For the first time the sources of the elegy and its place in the old-time Ukrainian poetry have been explored as to the historical and typological aspect of the genre. The evolution of the elegy has been traced on the basis of the analysis of the best elegiac lyric examples of Ukrainian poets, especially G. Skovoroda, and the poets of the XIXth century L. Borovikovski, A. Metlinski, M. Petrenko, V. Zabyla, T. Shevchenko, O. Konyski, L. Hlibov, S. Rudanski, U. Fedkovich, S. Vorobkevich, Y. Shchoholev, M. Staritski, V. Samiylenko, P. Grabovski, I. Franko, L. Ukrainka and others whose works helped to obtain the qualities of elegy as an original poetic genre.

The proposed scientific research treats the elegy as to the following aspects of its development: the elegy as a theoretical problem; the elegy as a historical and literary phenomenon; various genre modifications of the elegy in the works of its best representatives. Such characteristics of the elegy as self-sufficiency of its artistic and poetic system, its emotional key, lyric narration form, imagery character, and the peculiarities of expressing the author's world outlook are considered as the most important ones.

The work highlights the genre modification on various stages of the literary process in the context of development of aesthetic perception; reveals the national peculiarities of the genre with its poetic traditions and the mentality of Ukrainian people, defines the typological features of the genre as a stable aesthetic phenomenon, maintaining the best poetic constants throughout the centuries-old Ukrainian history.

Key words: historical and literary process, elegy, barokko, romanticism, realism, modernism, the typology of the genre, the modification of the elegy, poetic.

Підписано до друку 24.11.2006. Папір офсетний. Формат 60x84/16
Наклад 100 прим. Друк офсетний Обл.-вид. арк. 1,7.
Замовлення № Ум.-друк. арк. 1,9.

Видавництво СумДУ. Свідоцтво ДК № 2365 від 08.12.2005 р.
40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2.
Друкарня СумДУ, 40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2

ВИСНОВОК

Спеціалізованої вченої ради Д. 26.001.15 із захисту докторських дисертацій при Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка щодо дисертаційної роботи Ткаченко Олени Григорівни “Розвиток жанру елегії в українській літературі XVI – XIX століть”, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література

На підставі вивчення дисертаційної роботи Ткаченко Олени Григорівни “Розвиток жанру елегії в українській літературі XVI – XIX століть”, відгуку провідної установи Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова (кафедра української літератури), відгуків офіційних опонентів – доктора філологічних наук, професора, проректора з наукової роботи, завідувача кафедри української філології Київського славістичного університету Кузьменка Володимира Івановича; доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри української філології Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського Мейзерської Тетяни Северинівни; доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри культурології та українознавства Запорізького державного медичного університету Турган Ольги Дмитрівни; відгуків на автореферат та публічного захисту дисертації спеціалізована вчена рада ухвалює:

1. Дисертація Ткаченко Олени Григорівни – завершене, методологічно і теоретично обґрунтоване, виконане на належному фаховому рівні наукове дослідження, присвячене з’ясуванню естетичної природи, національної своєрідності й генези елегії як художньої реалії літературного процесу XVI – XIX століть.
2. Актуальність дисертаційної роботи визначається потребою здійснення ґрунтовного і комплексного вивчення еволюції української елегії як цілісного художньо-естетичного явища з погляду функціонування історичної поетики в його складній діалектиці, визначення місця і значення елегійної лірики у вітчизняній поезії XVI – XIX століть.
3. Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше в українському літературознавстві системно досліджено процес виникнення та розвитку елегії в українській поезії XVI – XIX ст.; здійснено історико-теоретичну реконструкцію жанру елегії в контексті античної та західноєвропейської генологічної свідомості на перетині західної і східної жанрологічних орієнтацій; простежено тяглу лінію естетичної реалізації елегійних сюжетних мотивів, образів, філософських концептів у жанровій структурі української елегії та її функціональність в українській ліриці досліджуваного періоду; систематизовано й визначено ідейно-тематичні, структурні та національні особливості елегійної поезії; зреалізовано комплексний підхід до розгляду розвитку жанру елегії в українському письменстві XVI – XIX ст.; на основі аналізу визначальних аспектів поетики елегії з сучасних методологічних засад запропоновано її дефініцію і типологію; узагальнено розвиток української теоретичної думки щодо жанру елегії; уперше обґрунтовано

історико-літературну концепцію еволюції елегійного жанру як форми художньо-естетичної свідомості.

4. Особистий авторський внесок дисертантки полягає у комплексному дослідженні еволюції української елегії як цілісного художньо-естетичного явища з погляду функціонування історичної поетики в його складній діалектиці, визначення місця і значення елегійної лірики у вітчизняній поезії XVI – XIX століть.
5. Обґрунтованість і достовірність наукових результатів забезпечується аргументованістю і фаховим аналізом досліджуваної проблеми, достатньою обізнаністю з теоретико-методологічними засадами літературознавчої науки та їх ефективним використанням, що підтверджується апробацією основних положень дисертації у виступах на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.
6. Дисертацію виконано на належному науковому рівні. Обраний комплекс методів дослідження визначається логічністю та є цілком виправданим. Структура дисертації продумана, зумовлена проблематикою та конкретикою завдань.
7. Теоретичне значення дисертації полягає у висвітленні актуальних питань літературознавства та літературної критики, визначенні нових понять. Практичне значення роботи передбачає застосування матеріалів дисертації в лекційних курсах з історії української літератури та шевченкознавства, спецкурсах, спецсемінарах, а також при написанні навчальних програм та посібників з історії української літератури, теорії літератури, психології творчості та інших суміжних дисциплін.
8. Матеріали дисертації викладено у двох монографіях та 24 статтях, надрукованих у наукових фахових виданнях України, що входять до переліку, затвердженого ВАК України; апробовано на наукових конференціях.
9. Автореферат відповідає змісту дисертації. Дисертаційна робота і автореферат відповідають вимогам ВАК України та п.13,14 “Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань”, які висуваються до дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук.

Спеціалізована вчена рада Д. 26.001.15 Київського національного університету імені Тараса Шевченка вважає, що дисертація Ткаченко Олени Григорівни “Розвиток жанру елегії в українській літературі XVI – XIX століть” відповідає вимогам ВАК України та п.13,14 “Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 року № 644, (зі змінами та доповненнями від 5 серпня 1998 року № 1241 та 22 липня 1999 року № 1336, від 14 березня 2001 року № 299 та від 11 лютого 2004 року № 161), та профілеві спеціалізованої вченої ради Д.26.001.15 Ткаченко Олена Григорівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література